

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

SOFIA UNIVERSITY
ST. KLIMENT OHRIDSKI

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

FACULTY OF PHILOSOPHY

КАТЕДРА
„БИБЛИОТЕКОЗНАНИЕ, НАУЧНА ИНФОРМАЦИЯ И КУЛТУРНА
ПОЛИТИКА“

ДОКТОРАНТСКА ПРОГРАМА
„КНИГОЗНАНИЕ, БИБЛИОТЕКОЗНАНИЕ, БИБЛИОГРАФИЯ“ –
СПЕЦИАЛНИ БИБЛИОТЕЧНИ КОЛЕКЦИИ

Асен Георгиев Георгиев

ЛИЧНИТЕ ДНЕВНИЦИ В СПЕЦИАЛИЗИРАНИ БИБЛИОТЕЧНИ
КОЛЕКЦИИ В БЪЛГАРИЯ
СВИДЕТЕЛСТВАТА НА ПЕТЪР ДИНЕКОВ и БОРИС ДЕЛЧЕВ

Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по
професионално направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки

Научен ръководител:

Проф. д.ф.н. Боряна Христова

София, септември 2020

Дисертационният труд е обсъден и допуснат до публична защита с решение на Катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“ при Философския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ на 23–24.04.2020 г.

Дисертационният труд се състои от 308 стр., брой на цитираните източници 99.

Дисертационният труд е оформен в 7 части – 5 глави с увод и заключение, съдържа 276 стр., списък с библиография от 99 заглавия и 3 приложения.

Защитата на дисертацията ще се състои на..... септември 2020 г. от 14 часа в Философски факултет, кампус „Изток“, бул. „Цариградско шосе“ № 125, блок 1, етаж 4, аудитория 45.

Материалите са на разположение в библиотеката на катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика“, блок 1, ет. 4, кампус „Изток“, бул. „Цариградско шосе“ № 125.

Научно жури:

1. Проф. д.ф.н. Цветанка Панчева – СУ „Св. Климент Охридски“
2. Проф. д.ф.н. Николай Аретов – Институт за литература при БАН
3. Доц. д-р Елена Янакиева – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“
4. Проф. д.ф.н. Боряна Христова – СУ „Св. Климент Охридски“
5. Проф. Пламен Дойнов, д.н. – НБУ

Резерви:

1. Доц. д-р Илко Пенелов – СУ „Св. Климент Охридски“
2. Доц. д-р Елка Трайкова – Институт за литература при БАН

Георгиев, Асен. *Личните дневници в специализирани библиотечни колекции в България. Свидетелствата на Петър Динеков и Борис Делчев.*

Съдържание

I.	Обща характеристика на дисертационния труд.....	5
	Актуалност и значимост на проблема	5
	Обект, предмет, задачи и хипотези на изследването	6
	Формулирана е следната изследователска хипотеза:.....	7
	Изследователски подходи и методи на изследване:	7
II.	Структура и съдържание на дисертационния труд.....	8
	Структура на дисертационния труд.....	8
	Съдържание на дисертационния труд	8
III.	Справка за приносите на дисертационния труд:	50
IV.	Публикации по темата на дисертационния труд.....	51

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Актуалност и значимост на проблема

Дисертацията преследва една по-комплексно разглеждане на дневниците като специфичен вид, граничещ и с хрониката, пътеписа и епистоларния жанр, а също наподобяващ приписките в ръкописната книжнина, а от друга страна дневникът ще се проучва чрез конкретни примери като специфичен информационен източник за времето (конкретна историческа действителност), близката обкръжаваща среда, а също и за „аза” (т.е ще се търсят връзките му с автобиографичния жанр).

В личните дневници се съдържа уникална информация, чиято правдивост лесно може да бъде засечена, сравнявайки я с други източници.

Особено в частта след 10 ноември 1989 г., за който период излязоха множество спомени на участници в събитията. Дневникът е документ с голяма доза достоверност, затова спокойно може да бъде използван като ключ към разчитане на духа и механизмите на цяло едно историческо време. Разбира се, има съпротива срещу това твърдение, но причината е в идеологическото изкривяване на историографията у т. нар. „народни демокрации“, от чиито последствия още не сме се освободили. Затова гледаме на всеки и всичко с подозрение.

Изложеното по-долу е продиктувано и от желанието в нашата литература да има цялостно изследване на дневниците като литературен вид в европейски контекст, техния генезис у нас и развитието на политическите дневници като акт на протест – това определя и оригиналността на изследването и би могло да се каже, че е първо по своя род.

Резултатите от изследването биха могли да намерят практическо приложение при работа с дневниците и мемоарите на съвременниците на прехода (и не само), улеснявайки оценката доколко събитията, за които съответният автор разказва, са изложени точно.

Новаторска е и идеята, че приписките в българските богослужебни книги са първообраз на личните дневници, което се доказва с примери.

По нов начин са разгледани връзката между личния дневник и епистоларния жанр и сходствата на съдържанието и формата, което позволява на автора да изкаже предположението, че често разменяните писма могат да бъдат разглеждани като личен дневник на автора.

Мотивацията за работа по темата идва, след запознаването ми с дневника на Самюъл Пийпс, секретар на адмиралтейството в Лондон в края на XVII. Дневникът е забележителен със своята откровеност и интерес към детайлите, с характерния авторов глас и типичен начин на разказване. Той позволява на модерния читател да надникне в един свят на прага на големи социални, културни, икономически и идеологически промени и да добие представа за живота в Лондон през този период.

Обект, предмет, задачи и хипотези на изследването

Първата научна цел на изследването е чрез сравнение и анализ на вписванията в дневниците на български мемоаристи да се докаже, че дневникът може да се приеме за обективен източник на информация, макар и пречупена през личното светоусещане на автора. Преживяванията наистина са субективни, лични, но ако събитията са представени обективно могат да бъдат верифицирани, ако е нужно.

Втората цел е да се докаже, че в България за начало на воденето на лични дневници може да се приемат прерасналите в предисловие или послеслов приписки, в които се съчетават елементите на хрониката с личните преживявания на фона на случващото се.

Третата цел е да се покаже, че писмата, разменяни на кратки промеждутъци също носят характерните черти на личния дневник, защото отразяват случващото се с автора и неговите преживявания, които той споделя откровенно със своя кореспондент, както се вижда от писмата разменяни между семейство Моцарт и влюбените Стефка и Антон Страшимирови. Разбира се, може да се дадат и други примери – епистоларният роман „Мойра“, изграден на основата на част от интимната кореспонденция между учения – проф. Александър Балабанов и писателката Яна Язова, която продължава от 1931 до 1946 г.

Обект на изследването са дневниците на двама видни български интелектуалци – проф. Петър Динев и литературния критик Борис Делчев. Допълнително са проучени дневниците на Константин Константинов и Антон Страшимиров. Проучена е и кореспонденцията на А. Страшимиров с бъдещата му съпруга и на В. А. Моцарт с членове на неговото семейство. Хронологичната рамка на изследването е различна в отделните му части:

– при разглеждане на произхода и типологията на личните дневници – от античността до Новото време;

– при представяне и изучаване свидетелствата на П. Динеков и Б. Делчев – от 1944 г. до дворцовия преврат през 1989 г. и няколко години след това.

Предмет на изследването са свидетелствата на проф. П. Динеков и Борис Делчев за тяхната епоха и характерните черти на „народната демокрация“, която те са изпитвали на своя гръб.

За да се постигнат формулираните цели, дисертационният труд си поставя следните конкретни изследователски **задачи**:

- да се характеризира природата на личните дневници, начина на тяхното възникване и развитието на различните видове;
- да се изведе зараждането на личните дневници от частните хроники, които слагат началото на личните дневници в нашата литература, възпроизвеждат автентично живота на народа в неговата естествена среда и характеризират българското общество в съответния исторически период;
- да се установи и изясни, че писмата, разменяни често (в рамките на два-три дни или по-често) между кореспондентите представляват своеобразен дневник, защото преживяването е по-важно от формата на изложението;
- чрез сравнение и анализ на вписванията в дневниците на български мемоаристи да се докаже, че дневникът може да се приеме за обективен източник на информация, макар и пречупена през личното светоусещане на автора.

Формулирана е следната изследователска хипотеза:

За да бъдат използвани като пълноценен исторически извор, трябва да се докаже, че личните политическите лични дневници са обективен източник на информация.

Изследователски подходи и методи на изследване:

Методологически изследването се основава на **херменевтичния подход** при изследване обекта на дисертацията – дневниците на двамата видни български интелектуалци проф. Петър Динеков и литературния критик Борис Делчев.

Изследователските задачи са изпълнени с помощта на наблюдение, сравнителен анализ, контент анализ на текстове и явления, исторически съпоставки, чрез които бяха обособени значителни проблемни и тематични центрове в проучването на техните политически дневници.

Информацията нужна за постигане целите и задачите на дисертационния труд се осигурява чрез теоретично изследване на публикации на български и чуждестранни автори и първични данни за електронни дневници, събрани чрез издирване и проучване в интернет среда.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е с обем 218 стр., от които 193 стр. научен текст, който включва увод, пет глави и приложения. За написването на дисертацията са използвани 99 литературни източници от които 39 на кирилица и 51 на латиница. Уебресурси и в електронна форма са 28, а 71 са традиционни носители на информация. От тях книгите са 53, а останалите са статии, студии или други съставни части. Сред тях има и един онлайн снимков архив.

Дисертацията е придружена от осем приложения: портрети на полската столица Варшава, номерирани от 1 до 8, писани от П. Динеков по време на престоя му там като специализант, които кореспондират с един портрет на София, създаден по същото време.

Съдържание на дисертационния труд

Първа глава – Дневникът – терминологични въпроси.

Тя е посветена на изясняването на приликите и разликите между хрониката, автобиографията и пътеписа (1.2.), сходствата на съдържанието и формата между дневника и епистоларния жанр (1.3.) и разглежда приписките като възможен първообраз на личния дневник.

Появата на онова, което днес е известно като дневник или „съсърд на самонаблюдението“¹, се случва благодарение на дневниковия спомен с неговата особена техника на записа. Първоначално той се развива като хронологична сбирка,

---

¹ **Hocke**, G. R. *Das Europäische Tagebuch*. Wiesbaden, Limes, 1963, S. 45

като датиран регистър, като албум на постъпки и събития, средство за съхранение на значими минали световни и съвременни събития, т.е. онова, което наричаме летопис.

Смесените форми (бележки и наблюдения), многообразието в начините на изразяване са едни от най-важните характеристики на истинските, нелитературни дневници.

Ако авторът е имал намерение по-късно дневникът му да бъде издаден, изказът и стилът ще зависят от наличието или липсата на подобно намерение.

Дневниците, които не са били предназначени за публикуване, притежават в по-голяма степен искреност или поне по-голяма непосредственост.

На „чистите“ дневници е присъща непосредственост, отказ от стилизация, смесица от лично и нелично. Доброто писмо има същите характеристики. Разликата между писмото и дневника е, че писмото е отправено към едно „ти“ – едно друго „аз“. В писмото също може да има интимни подробности според това доколко авторът е склонен да ги сподели с това „ти“.

Защо се започва дневник? Причините най-често са външни – обстоятелствата принуждават автора да започне да записва случващото се и свързаните с това негови преживявания. Ето какво подтиква Кирил Христов (1902 – 1979) да пише спомени и да си води дневник:

„Колко много бихме знаели за Ботйова, за Любена Каравелов, за Друмева, за Вазова, за Алека Константинов, за Пенча Славейков и за други още, ако поне някой от техните съвременници – един-единствен за всекиго – би изпълнил своя дълг. Не може да се допусне, че тия велики българи са общили само с безкнижници, негодни да изкажат онова, което са видели и преживели.

В тая книга аз улавям съвсем малка част свои преживявания. Ако е живот и здраве, при второ издание ще прибавя няколко глави за отношенията си с някои по-млади събрата и дори с ония от най-младите, с които обща и се разбирам като с най-добрите от своето поколение. Повече от това ще се узнае, когато бъде възможно да се публикува моят дневник „Време и съвременници.“²

Ясната и точна дефиниция на дневника като литературен вид също е невъзможна. Тя може да бъде очертана чрез разграничаването между различните разновидности, които ще бъдат разгледани по-нататък.

Дневниковата литература или дневниците за по-кратко са толкова многостранни и многобройни, а различните им форми са резултат на съответните намерения и цели на

---

² Христов, Кирил. *Спомени, пътеписи, разкази и статии*. Т. 4. София, Български писател, 1967, с. 9–10.

пишещия, че точното класифициране е невъзможно. Разграничаването между различните видове е трудно, защото често се застъпват.

Съдържанието – преживяното – е конципирано от гледна точка на записа. Едва тогава съдържанието се сдобива със смисъл и последователност. (1.1.)

В хрониката важни са събитията, а не възприятията на автора, но винаги в текстовете се откриват елементи, надхвърлящи чистото документиране на събитията: коментарите, разсъжденията, автобиографичните бележки в течение на 15 век нарастват по брой и маркират превръщането на чистата хроника в дневник. Появяват се т. нар. частни хроники, в които личният елемент остава на малко по-заден план, а на преден излизат събития, които надхвърлят личния живот на автора: смесица от семейни новини и политически събития, наблюдения за времето, промени в цените и молитви, включително рецепти за лечение на болести. Така в началото на Новото време дневникът в средата на по-богатите градски буржоа се оказва справочник за използване в рамките на семейството. В дневника видно за всички се реализират двата големи тласъка на европейското развитие през 18 век: литературизацията и индивидуализацията на обществото. От пиетизма към индивидуализма, грамотността, свободното време и т.н. Следва нещо много важно: развитието на четенето наум.

Дневникът се превръща в основна литературна форма, пример за литература, след като „азът“ става сам по себе си герой със собствена роля. Идентичността значи се предава чрез писането, т.е. литературно. На пръв поглед дневникът изглежда по-истински от сбирка писма, по-негримиран, защото няма адресат. Страниците на дневника съдържат описания и коментари на събития, които обикновено са се случили едновременно с времето на тяхното записване. Те разкриват поведението, ценностите и чувствата на участниците в тези събития като авторът винаги е в центъра на разказа. Подобно на дневника хрониката е автобиографичен документ. Важното в него е, че събитията са съвременни (пресни), записани като току-що случили се или в определена взаимовръзка са осъвременени и припомнени. Значи не са филтрирани, оцветени или изкривени от процеса на спомняне. Паметта още не е започнала процеса на избор и тълкуване, още липсват познанията за последствията и взаимовръзките, които по-късно в биографии и спомени биват разказвани и променяни заради придобитите познания и т.н.

Вписванията в хрониката са още „сурови“ заради случилите се в настоящето събития. Случилото не се сортира и подрежда по важност. Всичко е еднакво важно (макар това да не е истина), защото събитията са протекли едновременно.

Дневникът се намира между хрониката и автобиографията, а пътните бележки са смесица от автобиографично и преживяно, което се намира на пресечната точка между автобиографията и пътуването.

Човек не може да си представи ръкописната сбирка без категорията кореспонденция. Повечето лични сбирки, независимо дали в областта на литературата, политиката или търговията, съдържат писма. Същото се отнася и до фондовете на някои организации. Събраните писма са частта от един фонд, която е най-вероятно да бъде публикувана след смъртта на фондодържателя.

Няма друга литературна форма, която толкова да подхожда на библиотеки, архиви и специални колекции.

Макар кореспонденцията да е позната на всички, тя същевременно е неуловима и многообразна. Повечето хора имат интуитивна представа какво представлява писането на писма, обаче това не ги прави лесен за дефиниране обект. В края на краищата почти всичко може да се вкара в рамките на едно писмо.(1.2.)

Външната форма на представянето на съдържанието на писмото не е важна. Важна е формата, под която се трупа опит, който от своя страна влияе на формата на излагането. В този смисъл формата на преживяването е по-важна от формата на изложението – т.е. и писмата могат да имат до известна степен характера на своеобразен дневник, например тези В. А. Моцарт. Той води оживена кореспонденция с баща си, пишейки му през няколко дена, защото се съобразява с разписанието на пощенските коли или пощата. В писмата си В. А. Моцарт споделя своите преживявания, творческите си планове, борбата за доходно място. Разбира се, фактът, че писмата имат своите адресати влияе върху степента на откровеност и върху подбора на теми, които биха могли да бъдат засегнати между хора, които са близки, но има граници, които не бива да бъдат прекривани. (1.3.)

Алашевски³ поставя хрониките на границата между обективното и субективното като предходници на модерните дневници. Такива са англосаксонските хроники водени редовно от монаси в манастирите (X в.).

Англосаксонската хроника е най-старата летопис в Англия, обхващаща периода от римското завоевание до 1154 г. Съставянето ѝ започва в края на IX в. при крал Алфред като за основа е използвана съставената от Беда Достопочтени „История“.

---

³ Alaszewski, Andi. *Using Diaries for Social Research*. London, Sage, 2006, p. 19.

У нас за поява на дневници биха могли да се приемат приписките, прераснали в летописи (хроника). Ето как обяснява Речникът на литературните термини какво е приписка:

„Ръкописна бележка, направена от преписвач или от читател на полето или между редовете на книгата. В старата българска литература и особено в някои сборници от турското робство такива приписки са с летописен характер и имат историческо и езиково значение. Ето пример за приписка:

„Има обичае лекаре – отварят дюкян, и наредат кутии и съберат биливища, и приберат ученици, и егда прииде некой болен, а они не знаят кое биле да го напоит, тъкмо просто биле напоит го, и потечат му зелени пени из уста, и отрови човека и умре. (по днешната азбука, извадка от „История на българската литература“, Б. Пенев, том. II, стр. 144).

Приписки често с научно значение, се срещат и в собствените книги на учени и общественици.“⁴ Постепенно приписките се променят същностно и съдържателно. Освен изброяването на събития (хроника), в тях започват да се срещат елементи на лични преживелици и сведения за живота на хората изобщо. В старите религиозни книги, чиито текстове са повече или по-малко еднакви, ни интересуват най-вече приписките – споделеното от анонимния писач или копист интимно, лично преживяване. Авторска бележка, прераснала в послесловие, представлява по същество е останената от Паисий Хилендарски приписка в края на знаменитата му „История славянобългарска“ от 1762 г.

В хрониката важното са събитията, а не възприятията на автора, но винаги в текстовете се откриват елементи, надхвърлящи чистото документиране на събитията: коментари, разсъждения, автобиографични бележки. В случая те нарастват по брой и маркират превръщането на чистата хроника в дневник. Това са вече т. нар. частни хроники, в които личният елемент се смесва със събития, които надхвърлят личния живот на автора: смесица от семейни новини и политически събития, наблюдения за времето, промени в стопанската обстановка, дори молитви и рецепти за лечение, лични преживявания, цени на продуктите и разбира се малко клюки. (1.4.)

Изводи от първа глава:

---

⁴ Георгиев, Л., Джамбазки, Хр. и др. *Речник на литературните термини*. Второ преработено и допълнено издание. София, Наука и изкуство, 1969, с. 727–728.

На дневника трябва да се гледа като на отделен литературен вид с автобиографичен отпечатък, независимо от съдържанието му: философски, изповеден, пътен, политически, ловен, литературен или някаква смесица от изброените.

Дневникът се намира между хрониката и автобиографията, а пътните бележки са смесица от автобиографично и преживяно, което се намира на пресечната точка между автобиографията и пътуването.

Повечето лични сбирки, независимо дали в областта на литературата, политиката или търговията, съдържат писма. Събраните писма са частта от един фонд, която е най-вероятно да бъде публикувана след смъртта на фондодържателя.

За автора формата на преживяването е по-важна от формата на изложението – т.е. и писмата могат да имат до известна степен характера на своеобразен дневник, например тези В. А. Моцарт.

У нас за поява на дневници биха могли да се приемат приписките, прераснали в летописи (хроники). Както личи от посочените и проучени примери, постепенно приписките се променят същностно и съдържателно. Освен изброяването на събития (хроника), в тях започват да се срещат елементи на лични преживелици и сведения за живота на хората по това време (дневник).

Втора глава. Историческо развитие на дневника като жанр.

Тя е посветена на разглеждане на дневниците в древността (2.1.), традицията на японските дворцови дневници (2.2.), дневникът в традициите на Ренесанса (2.3.), дневникът в съвременната история на Европа (2.4). В нея се спираме и на въпроса как изглеждат дневниците (2.5), как завършват дневниците (2.6.) и трансформацията на дневниците като нов жанр в информационната комуникация (2.7).

В древния Рим деянията на императорите, техните политически постижения или спомени намират своето изражение в отчетите. Политическите биографии на Август, неговия син Тиберий, Клавдий, Адриан, Септимий Север и Агрипина са характерни за римската култура, колкото и малко от тях да е достигнало до нас. Обаче древният Рим възприема тези отчети за монументалните дела на цезарите и политическите им автобиографии от по-старите средиземноморски култури. В Египет на фараоните има култ към мъртвите, и той води до развитието на дневник от картинки (идеограми и фонограми): в него се изобразяват събитията в домакинството, в деловия живот, в чиновничеството, в земеделието, в дворцовата служба, които запазват като квази

действителност подробностите за отминалия живот. 3000 години пр. Хр. в египетските гробници има биографични надписи, в които някои са съставени в аз-форма. Например биографичният разказ за живота на губернатор Ума от времето на 6-та династия, изписан с йероглифи върху стените на неговата погребална камера. Колкото и да са индивидуализирани изобразителното изкуство и скулптурата, тези погребални биографии остават напълно безлични.

Египетските погребални биографии не оказват пряко въздействие върху Рим, по-скоро такава оказва Вавилон с неговите отчети за деянията на владетелите му.

По-късно върху зараждащата се римска традиция оказват влияние освен Вавилон и отчетите за владетелските деяния в Персия.

Императорската дневникова литература получава непосредствен импулс за развитие от царските *ephemerides* или *huronemata* – отчети за живота в двора Александър Велики.⁵ Въпреки това корените на модерните дневници са далеч в античността. „Подобни на дневник записки се появяват сред представителите на най-старите средиземноморски култури и стават обичайни като другите първи форми на писмено споделяне. Доклади за постъпките на богове и владетели се появяват толкова рано, колкото и корабните дневници. В хронологичен порядък се записват ежедневни външни събития: такива, които се отнасят за боговете на небето или земната държавност, значи такива, които интересуват много хора. И такива, които са интересни само за малък кръг като екипажа на един кораб.“⁶ (2.1)

„Японската класика се отличава с разнообразие и богатство на жанровите форми, сред които има много специфично национални явления. Такава е например традицията на „дневниковата литература“, към която принадлежи и „Нечакана повест“. Подобно на широко застъпената в Япония есеистика, дневниковата литература се базира на самовглъбяването и индивидуалния опит на авторите, което обуславя характерната ѝ реалистичност и документалност.

Дневниковата литература се развива в продължение на пет века през епохите Хейан, Камакура и Намбокучо (IX – XIV в.) и до наши дни са достигнали дванадесет образеца на жанра, почти всички написани от придворни дами. „Нечакана повест“ се откроява

---

⁵ На гръцкото *huronema* отговаря латинското *comentarii*. И двете означават, че нещо се отбелязва с цел подпомагане на паметта без никакво литературно оформление или коментар на съдържанието на бележката.

⁶ **Hocke**, G. R. *Das Europäische Tagebuch*. Wiesbaden, Limes, 1963, S. 16.

сред тях с художествените си достойнства, представлява голям интерес за литературоведа и държи читателя в напрежение от първата до последната страница.“⁷ Дневникът на Ниджо започва като галантни записки за живота в двореца, с каквито са изпъстрени първите три свитъка, но четвърти и пети се превръщат в дневник на едно пътуване из Япония през XIII век. Ниджо е придворна дама и любовница на императора (такава е била и нейната майка. Ниджо е дъщеря от друг мъж.), тяхната връзка преминава през различни перипетии, докато накрая тя решава да напусне двореца и като монахиня да обикаля страната, посещавайки различни храмове, за да се моли. В първите свитъци ни запознава с двореца, забавленията, ритуалите, дрехите, пиршествата, секса. От последните два свитъка с пътуванията ѝ научаваме за различните храмове, за срещата с роднини, на едно място ни разказва как е свален от власт местен по-нископоставен шогун (преди обединението на Япония от Токугава), който е поискал да бъде по-самостоятелен от своя сюзерен, среща ни с различни миряни и монаси. Краят на нейните дневникови записки звучи съвсем съвременно и е израз на суетното стремление на всеки от нас да бъде запомнен. Макар че от това особена полза нито един заминал си от тази земя няма да има дори когато е сред запомнените. (2.2.)

Развитието на дневника от хрониката настъпва през Ренесанса, когато се сливат двете течения – дневниковата летопис и постоянният напредък на самоанализа. Сливането им води до възникването на нова изходна точка: от пиетизма през романтиката та чак до нашата съвременност на индивидуализма, омесен със съвременните технологии.

Според Хоке „От Ренесанса насам за най-добрите и важни европейски дневници е характерно, че обхващат *всички* форми на дневникови записи: могат да съдържат бележки и систематично наблюдение, бегъл спомен и комфортно разказване, възбудено възкликване и грижливи разсъждения.“⁸

Така в Италия през XVI в. се появява първият дневник, съставен от бележки. Това е съхраняваният в Библиотека Медичи Лауренциана във Флоренция (знаменитата със своята сбирка държавна библиотека). Той е на художника Джакопо да Понтормо и *Ephemerides* на наблюдателния френски хуманист Исак Казабон.

---

⁷ Ниджо. *Нечакана повест*. Дневник. Предг. Хидеичи Фокуда. Пловдив, Хр. Г. Данов, 1981.

⁸ Пак там, с. 19.

Ето няколко извадки от дневника на художника, който води, докато рисува фреските в хора на „Сан Лоренцо“, черквата на Медичите. Въпреки че влага осем години труд, те остават недовършени. А през XVIII в. са замазани. В записките си отбелязва какво е ял, колко струва, описва диети, породени от хипохондрия, за влиянието на времето върху неговата работа. Отбелязва посещения на кръчми и срещи с хора, както и църковните празници. Описва точно настинки, любовни терзания, наранявания на рамото, ръката и крака. Може да се каже, че дневникът му се явява огромно фреска на неговото собствено телесно и духовно „аз“. С напредването на работата в записите все по-често се промъкват описания и дори скици на онези фигури, които Понтормо в момента рисува. (2.3.)

Още в древността съществува загриженост за собственото „аз“; за проучване на собственото съзнание с цел да овладееш себе си.

Многообразието на видовете дневници нараства с развитието на литературата и когато съзнанието за значението и възможностите на дневника постепенно се изясняват. Те може да са: интимно-разсъдъчни, политико-документални, художествено-критични, хроники на ежедневието, религиозно изповедни. Обаче винаги се запазва характерът им на доверително обръщение към „аза“.

Дневникът се превръща в огледало, в което авторът повече или по-малко наивно се оглежда и открива себе си.

Може би дневникът „Към себе си“ на Марк Аврелий от онова далечно време, когато се установява този литературен вид, е най-яркият пример:

„2. Човекът с изтънчен дух може да напусне този свят, невкусил лъжа, лицемерие, разпуснатост и надутост. Втората възможност е да изпуснеш последния си дъх и да отплуваш поне наситен на тия работи. Или предпочиташ да останеш при злото? – Опитът все още ли не те е убедил да се махнеш от този мор? Защото с много повече право върви да кажем за развалата на ума мор, отколкото за еди-каква си болестна промяна на обгръщащия ни въздух, който вдишваме. Тя води до измиране на живите същества, доколкото са живи, а развалата на ума до измиране на хората, доколкото са хора.

3. Не презирай смъртта, а я приеми с радост, понеже и тя е едно от нещата, желани от природата, каквото е да възмъжееш и остарееш, да израстеш и достигнеш зрялост, да ти пораснат зъби, да ти поникне брада и побелееш, да оплодиш, да забременееш и родиш. Каквото е и всяко друго естествено действие, донасяно от сезоните на твоя живот, такова е и самото разпадане. Затова способният да разсъждава изобщо не отхвърля

мисълта за смъртта, нито гледа отвисоко на нея, а я очаква като една от дейностите на природата. И както сега очакваш кога ще се пръкне детето от утробата на жена ти, така посрещни часа, в който душата ти ще напусне тази обвивка. Ако искаш, ето ти едно просто, оставащо в сърцето правило: ще те направи благоразположен към смъртта най-вече внимателното наблюдаване на вещите, от които ще се отделиш, и на човешките нрави, в които няма да е набъркана повече душата ти.“⁹

Императорът, води (диктува) на старогръцки своя философски дневник вечер като начин да почине от военното ежедневие, защото по това време римската империя воюва почти непрекъснато, за да защити своите северни граници. Мир възрението на Марк Аврелий е повлияно от учението на стоицизма, което личи в неговите разсъждения за смъртта като неотменна част от живота. Малката книжка с философски записки на римския император Марк Аврелий, е рядък случай на лично слово, достигнало до нас от класическата древност. Б. Богданов предполага, че текстът може да е подготовка за несъстояли се публични лекции по въпросите на стоическата етика, или дневникови наставления за смисъла на човешкото съществуване. „Към себе си“ на Марк Аврелий поставя едно начало, прави допустимо невъзможното дотогава проблемно разговаряне със себе си в търсенето на своето собствено „аз“.

Тук въпросът не е в религиозните или философските принципи, а в изповядването им, в това какво става с тях, когато се превърнат в съдържание на „аза“.

Станал популярен в късната античност, въпросът продължава да е актуален и до днес.

И ние сме изправени пред въпроса дали идеите и принципите са нещо външно за отделния човек или напротив придобиват сила, когато се свържат с „аза“. Затова „Към себе си“ не е застинал литературен паметник, а жив текст, който продължава да буди размисъл и да показва пътя към истинското себепознание.

Според Богдан Богданов, който е превел¹⁰ „малката книжка“, както я нарича, дневникът на Марк Аврелий проправя път на прочутите „Изповеди“ на свети Августин, появили се три века по-късно. Самонаблюдението води до самопознание, а двете заедно могат да подпомогнат собственото възпитание. Срещите с околния свят и със самия себе си с течение на времето стигат до най-различни изкази в дневниците. Свети Августин, когото БПЦ слави като блажен, но не и като светия заради своя православен фанатизъм

---

⁹ Марк Аврелий. *Към себе си*. Девета книга. София, Изток Запад, 2015.

¹⁰ През 1986 г.

по руски тертип, търси Бога, но не по-малко иска да намери и познае себе си, както ни е завещал великият Сократ.

Дневникът, какъвто го познаваме днес, не води началото си от някакво отделно историческо развитие или събитие. На Запад протестантската реформация и разширяването на грамотността са една от движещите сили. У нас постепенното осъзнаване на своето „аз“ от писачите и читателите на богослужебните текстове.

Най-ранните съществуващи модерни дневници са от края на XVI и началото на XVII в. Сигурно има и по-раншни опити (като „Тайната история“ на Прокопий Кесарийски), обаче самата дума „дневник“ подсказва воденето на записки и поддържането на ежедневен отчет за собствените достижения, взаимоотношения и наблюдения.

Страниците на дневника съдържат описания и коментари на събития, които обикновено са се случили едновременно с времето на тяхното записване. Те разкриват поведението, ценностите и чувствата на участниците в тези събития като авторът винаги е в центъра на разказа. Това е модерният смисъл на думата дневник, който се заражда във втората половина на XVI в.

Европейската мемоаристика преживява разцвет през XVII в., а нейна родина става Франция. На това дело, което нерядко се превръща в истинска мания, отдават сили много политически и военни деятели, държавници, частни лица, представители на клира и миряни. Своите наблюдения ни оставят и хора одарени с художествен вкус и безискусни простиодушни наблюдатели на външните събития и нравите, които предават своите впечатления и мисли на непретенциозен език. Хора, които се интересуват само от своя вътрешен свят, които отразяват най-тънките отенъци на своите чувства и най-съкровени подбуди. Както и хора, които повърхностно отразяват събитията, безразлични към вътрешната страна на своите постъпки, неготови да признаят съществуването ѝ у другите, приписвайки им само корист, интриги и цинично сметкаджийство. (2.4.)

Разнообразието във външния вид на дневниците е огромно: обикновени бележници, в които се записва с ключови думи онова, което заслужава да се запомни. Те са подобни на систематично водения дневник с вписванията си за разходи, срещи, болести, гостувания, задължения, намерения (обикновено добри), аномалии във времето, природни бедствия, чудеса, успешни лекарства и дори рецепти. Те помагат основно на паметта и организирането на външните жизнени прояви.

Целта на водещия дневника определя неговия вид и съдържание. На някои им стига по-голям календар (може и миналогодишен), в който най-важното от преживяното и видяното се записва в телеграфен стил. Други предпочитат обикновени ученически тетрадки (проф. П. Динеков и К. Константинов), в които няма предварително датирани страници, което им дава свободата да изпуснат някой ден или описанието на случилото се в даден ден да е по-разширено, отколкото през друг. (2.5)

Обикновено началото се обявява. Рядко се започва дневник, без това да бъде обявено. По един или друг начин авторът маркира тази нова за него територия със своето име, епиграф, обещание или просто се представя. Подобни начала са често срещани, обаче дали това важи и за края на един дневник?

Често пъти авторът не знае, че *тази* страница ще бъде последната.

Простото начало на дневника контрастира рязко с многообразието на неговия край:

- доброволно и категорично спиране на вписванията;
- унищожаването на дневника – рязък и окончателен край;
- препрочитане (може да бъде придружено от анотации, съдържание, показалци и задраскване, изрязване на страници);
- издаване (превъплъщение, което предполага един вид край).

Би могло да се каже, че има няколко варианта да завършиш своя дневник:

- да решиш, че ще пишеш, докато можеш – т.е. с хоризонт далечното бъдеще, което означава, че всъщност твоят дневник няма край;
- край на дневника като доброволен отказ от вписвания;
- край на дневника поради неочакваната смърт на автора. (2.6)

С шеметното навлизане на новите технологии вече се говори за лични електронни дневници – онлайн публични или с ограничен достъп дневници, блогове, форуми в социалните мрежи, в които индивидът участва активно, разкривайки своя живот анонимно или персонализирано в областта на идеите, поведението, отношението, чувствата, вкусовете, политиката и т.н. Разбира се, вместо да изписвате страниците на бележник или тетрадка, предлага се и софтуер за водене на дневници: *The Journal* на www.davidrm.com (Има още много други.)

В средата на 1990-те с развитието на световната мрежа, хората започват да си създават уеб страници, които прерастват в блогове. С това започва демократизацията на мрежата, защото както пише Понсонби в предговора си към своите „Английски дневници“: „Писането на дневници е по силите на всяко човешко същество, което може да пише и никой не е в по-изгодно положение от другия да води дневник. Хора от

всички възрасти и класи, на които никога не им е минавало през ума да напишат и изречение за публикация и са твърде неспособни за литературно усилие, могат да си водят дневник. Неговата стойност няма по никакъв начин да бъде повлияна от техните литературни възможности. Напротив, литературният талант може да е пречка за пълната искреност. Дневниците могат да бъдат или да не бъдат наричани литература, но това няма нищо общо с тяхната стойност като такива.“¹¹

Често обаче тези интернет страници, още не са пълноценни дневници, защото са статични, обясняващи просто кой е човекът на снимката, с какво се занимава (в моята интернет страница се представям като преводач, носител на награда „Хр. Г. Данов“ за превод на художествена литература и изброявам някои от по-интересните заглавия, върху които съм работил.). Може да е футболист, артист или просто човек, който иска да остане в паметта на света. Постепенно тези лични страници търпят развитие, като някои от ползвателите започват да създават уеблози.

Думата уеблог (от лог – компютърен файл, в който се записват случващите се събития) за пръв път е използвана от Джон Барджър през 1997 в неговия сайт Robot Wisdom, а кратката форма блог е въведена в обръщение от Питър Мирхолц, който решава да произнася уеблог (weblog) като we blog или накратко блог в своя сайт peterme.com през май 1999 г.

Преди блоговете групи по интереси или за взаимна подкрепа използват пощенски списъци (mailing lists) и интернет страници (уеб сайтове), за да изразяват своето мнение.

Блоговете рутинно се определят като интернет страници (сайтове), в което редовно се въвеждат датирани вписвания (бележки) и се представят в хронологичен ред. Така на света може да бъдат представяни мнения по всякакви въпроси. (Тук не разглеждам дейността на толкова популярните днес сред младежите т. нар. инфлуенсъри.)

Тъй като се използват за изразяване на лични и интимни подробности за техния живот, можем да говорим за онлайн дневници. (2.7.)

Изводи от втора глава:

---

¹¹ **Ponsonby**, Arthur. *English Diaries : A Review of English Diaries from the Sixteenth to the Twentieth Century with an Introduction on Diary Writing*. Macaulay Methuen & Co, London, 1928, p. 1

По литературни източници беше установено, че императорската дневникова литература получава непосредствен импулс за развитие от царските *ephemerides* или *hurompnemata* – отчети за живота в двора Александър Велики.

В Япония съществува интересна традиция на дворцова дневникова литература, към която принадлежи и „Нечакана повест“, разгледана в дисертационния труд. Дневникът на Ниджо започва като галантни записки за живота в двореца, с каквито са изпъстрени първите три свитъка, но четвърти и пети се превръщат в дневник на едно пътуване из Япония през XIII век.

В Италия през XVI в. се появява първият дневник, съставен от кратки бележки. Това е съхраняваният в Библиотека Медичи Лауренциана във Флоренция (знаменитата със своята сбирка държавна библиотека). Той е на художника Джакомо да Понтормо и е воден по времето, когато рисува фреските в черквата на Медичите „Сан Лоренцо“.

Блоговете рутинно се определят като интернет страници (сайтове), в което редовно се въвеждат датирани вписвания (бележки) и се представят в хронологичен ред. Така на света може да бъдат представяни мнения по всякакви въпроси. (Тук не разглеждаме дейността на толкова популярните днес сред младежите т. нар. инфлуенсъри.) Тъй като се използват за изразяване на лични и интимни подробности за техния живот, можем да говорим за онлайн дневници.

Трета глава – Личните дневници – особености, типология спорни въпроси.

В нея се разглеждат дневникът и „аз-ът“, защо се води дневник (3.1.), видовете дневници, фалшифицирани дневници (3.2) и дали дневникът е достоверна или манипулирана информация (3.3.)

Мотиви за водене на дневник: той е довереник и събеседник, огледало и съдия, утешител и склад за спомени, от който по-късно в момент на нужда може да се черпи. Може и да е стремеж към изказване и преодоляване на самотата, опит за самопознание, желание да се оправдаеш и/или контролираш, опит да запазиш преживяното дори само като спомен – всичко това допринася за създаването и воденето на дневници. И още нещо: дневникът прави действителността по-поносима (Динев и Делчев) и повишава в пъти стойността на нашия живот в нашите собствени очи.

Защо хората водят дневник? Отговорът е труден, защото мотивите са най-различни и често не са разбираеми от пръв поглед. Предметът не може да се обобщи. Често децата са били окуражавани да си водят дневник с цел дисциплиниране.

Мнозинството са намирали това за прекалено трудно и веднага щом порастват спират да го правят. „Дали някой някога ще разбере, как водена от преклонение към Сайгъо¹² и неговия живот, скъсах със света на суетата и тръгнах да бродя по страната като него... Не бих искала съкровенията ми помисли и желания да угаснат безследно и затова пиша тези никому ненужни редове. И все пак не мисля, че бъдещите поколения ще запазят спомена за мен.“¹³ Макар, че авторите на дневници са най-различни, както и техните мотиви да водят дневник – от най-възвишени (Диневков и Делчев искат да оставят свидетелство за своето време) до най-обикновени – по-късно да си припомнят отминалите дни.

Въпреки това може да се направи един груб анализ на мотивите за водене на дневник. Както вече споменахме, един от основните мотиви е навикът. След него идва желанието да се протоколира действителността, което от своя страна представлява силно желание за самоизява. Хора, които стават свидетели на важни събития или имат контакт с известни люде, или те самите имат интересни и вълнуващи преживявания, изпитват естествено желание да пишат за тях без напълно осъзнато намерение какво ще правят по-късно със своите бележки, ако те не са под формата на писма. Понякога пишат с ясното намерение за публикация, друг път само за поука на обществото или семейството. Обаче самото желание да записват своите впечатления е инстинктът, който ги подтиква. Този инстинкт е толкова силен, че някои се залавят с описанието на обществени събития, на които не са били свидетели, макар много по-пълен разказ за тях ще се появи в медиите. Други се ограничават да записват мислите си за поредица събития, без някога да са водили дневник. Това регистриране на събития се различава от интимния дневник.

Има разумни хора, които без следа от еготизъм или суета, искат чрез своя дневник да направят един вид преглед на своите мнения, както и на събитията, които са ги предизвикали. Те имат чувства към миналото, интересуват се от различните етапи в човешкия живот и не искат да оставят неотбелязани нещата, които са им направили дълбоко впечатление. Използват страниците на своя дневник за проясняване на съзнанието, обсъждане на човешки проблеми, за преглед на положението, за преценка „за“ и „против“, когато са изправени пред проблеми. Те смятат тази практика за

---

¹² Поет и монах скитник (1118–1190) като авторката.

¹³ **Ниджо**. *Нечакана повест. Дневник*. Пловдив, Хр. Г. Данов, 1981, с. 234

полезна и могат да извличат от нея същата утеха, която другите получават от молитвата.

Освен това съществува и често срещаното желание да записват ежедневните събития и мнения за хора и неща, за преглед по-късно в живота (Динеков и Делчев са чели своите записи. В тетрадките на първия има изрязани страници, задрасквания и дописвания, правени по-късно).¹⁴ Делчев през 1970 препрочита записите си и се убеждава, че „от разстояние много неща са добили стойност и са интересни.“¹⁵ (3.1.)

През XVI – XVII в. грамотността на Запад достига невиждани висоти. Макар писането и четенето да остава привилегия на по-заможната част от обществото, грамотността обхваща не само духовенството, но и значителен дял от градските миряни в Италия, Франция, Англия и Германия. С нарастването на грамотността започва и широкото разпространение на печатни материали, а безгласното четене става все по-популярно. За разлика от четенето на глас, което в продължение на дълъг период е единственият начин на четене, безгласното четене окуражава размишленията насаме. Това позволява на индивида да формира лични преценки за заобикалящия го свят, основаващи се на прозрения, добити от книги и брошури. Разпространението на печатни материали сред една по-широка публика помага за проправянето на пътя за различните протестантски реформистки движения през този период в Европа. От края на XVI в. постоянен поток от верски наръчници се излива в реформираните страни, където се заражда нов вид радикално лично благочестие. На читателите на тези наръчници се предписват ежедневни молитви, медитация и самонаблюдение. Нещо повече, окуражават ги да водят писмен отчет за своя духовен напредък, да очертават пътя на духовния си живот и да записват всяко отклонение от този път в страниците на своя дневник. Подобни верски дневници отразяват силно самоаналитична религиозност на протестантите през XVII в. особено квакерите, презвитерианците и пуританите, които са живели в общество, в което животът на този свят и спасението в другия са несигурни.

Много по-често срещани обаче са дневници подобни на водените от техните съвременници Ралф Джослин¹⁶ и Джон Ивлин¹⁷, в които молбите и молитвите са

---

¹⁴ Авторът лично ги е виждал.

¹⁵ Делчев, Борис. *Дневник*. Състав. Марияна Фъркова. София, Народна култура, 1995, с. 5.

¹⁶ Josselin, Ralph. *The Diary of Reverend Ralph Josselin*. Ed. E. Hockliffe. London, Offices of the Royal Historical Society, 1908.

смесени с лични коментари за обществени и частни събития като възстановяването на монархията, Лондонския пожар, чумата, смъртта на съсед или раждането на дете. Типичните записи са подобни на тези от дневника на Джослин:

„28 януари 1665. Не знаех, че това е започнало в началото на годината, дано Бог си спомни за мен за мое добро, когато не гледам право към него: намаляване на чумата в Колчестър до 36; Лондон 272¹⁸, от чума 79“. И на „8 юли 1666. Добър е Господ в началото на сезона. Бях обвинен, че съм пропуснал кулминацията на постите; под тъжното небе надеждата ми е, че Бог ще ме обезщети и той го направи. Лондонската чума, 35, общо 202. Колч. 175: чумата бушува на много места из страната, врагът ни предизвиква в морето, нашата флота не е готова, заплашва ни нахлуване¹⁹, съветниците ни са разединени, много сме ниско в уважението на която и да е нация.“ В Европа личният дневник като начин на записване на своя собствен живот се появява постепенно между Ренесанса и XVII в., когато започва разлагането на феодалното общество. В него човек е съотнесен към своето съсловие, вида на занаята, произхода и традициите – т.е. извявал се като част от някакъв колектив, представлял е групови ценности, добродетели и достойнства. На първо място той принадлежал на тях, а после (и то не винаги) на себе си.

На смяна на тази обществена организация идва буржоазната, в която човек на първо място се утвърждава като индивидуалност, като „аз“, съсредоточен върху своя личен интерес. Това е общество от хора, заети с уреждането на своя собствен живот, който започват да възприемат като уникална и абсолютна ценност. Груповото, колективното минава на втори план, превръща се по-скоро във фон.

Вътрешният свят, изтъкан от преживявания, надежди, страхове, мечти, достойни и недостойни стремления, завист, омраза, обиди, злорадства, несправедливи пристрастия, наранено самолюбие, неосъществена мъст, безпочвени мечти, цинични сметки, придобива важността на единствения истински живот, където се случват най-важните за съответния човек събития.

В началото на тази одисея стои блаженият Августин със своята „Изповед“. Известно е, че неговият драматичен път към своето собствено „аз“ завършва успешно,

---

¹⁷ Evelyn, John. *The Diary of John Evelyn*. Ed. W. Bray. London, Gibbings, 1890.

¹⁸ В града се издава бюлетин за починалите. В случая от общо 272 от чума са починали 79 души.

¹⁹ Става дума за Втората холандска война, за която разказва и Пийпс.

защото открива себе си в Бог. Няколко технологични и социално икономически промени (според и Лъожон²⁰, също са предпоставка за появата на европейския дневник:

- „преход от повторното използване на медии (навосъчени плочки) с ефимерно съдържание към писане върху устойчиви медии, които първоначално са много скъпи (папирус, пергамент), а по-късно хартия. Тя става широко достъпна, когато започва масовото ѝ производство;
- развитие на средствата за писане: пера, моливи, четки, мастило;
- разпространение на писането на народни (говорими) езици;
- промяна в начина на измерване на времето: от пясъчния часовник през XIV в. към малките механични часовници;
- преход от вечния календар до средата на XVII в. към годишни календари с бели страници за лични бележки;
- преход от циклично представяне на времето към линейно, необратимо устремено към бъдещето;
- и накрая раждането на романтичната чувствителност, основаваща се на култа към „аза“ и индивидуализацията на вярата.“

Според Алпорт²¹ съществуват три вида дневници:

- „интимен (спонтанен) дневник – това е познатият ни днес дневник – личен, нецензуриран разказ близо по време на самите събития и с повече или по-малко редовни вписвания;
- спомени – безпристрастен разказ (може и хронологичен) за събития, които са отделени от времето на записване;
- регистър или опис – различни ежедневни или периодични описи: разходи/приходи, пътни бележки, описание на социални и културни прояви, прочетени книги, прекарани болести и любви, и т.н.“

В добавка към изброените от Алпорт някои форми на публикувани дневници също влизат в това число:

---

²⁰ **Lejeune**, P. Counting and managing. In: **Popkin**, J. D., **Rak**, J. eds. *On Diary* (pp. 51–59). Honolulu, University of Hawaii Press, 2009. Mass Observation Project, p. 56.

²¹ **Allport**, Gordon W. *The Use of Personal Documents in Psychological Science*. New York, Social Science Research Council, 1942, p. 100 [online]. [Viewed 24.10.2019].

Available from: <https://archive.org/details/useofpersonaldoc00allprich/page/100>

- литературен дневник, писан за публикуване – например дневникът на Невена Стефанова (2001);
- измислен (белетристичен) дневник – роман под формата на дневник – например „Дракула“ на Брам Стокер;
- свидетелски дневник – разказ за изключителни събития от обикновени хора (свидетелствата подбрани в трите тома „Това е моето минало 1944 – 1989. Спомени, дневници, свидетелства.“;
- ситуационни дневници: започнати във важен момент от живота като женитба, ухажване, смъртта на член от семейството, експедиция или пътуване, както и значителни събития в живота на нацията като войни, миграция или например Златната треска са повод за започването на този вид дневници. Хората се справят с тези стресиращи житейски ситуации, като доверяват преживяванията си на дневника;
- дневник на научни изследвания – обективен, систематичен разсъдъчен разказ за изследване и неговите резултати (открития).

Могат да се добавят още:

- фронтови дневник: например този на Ернст Юнгер, воден по време на ПСВ, който по-късно прераства в завладяващ документален роман за войната – „Стоманени бури. Дневникът на един командир на ударен отряд“. (Все още неиздаден у нас.) В него авторът се опитва да „нарисува“ лице на хаоса. Лице на разхвърляното съществуване, но все пак съществуване²²;
- дневник на сънищата: Готфрид Келер води такъв. В него срещаме прочутото му твърдение, че мъж без дневник е като жена без огледало; Този тип дневник може да служи и за лечение на безсъница като по сънищата, които човек сънува, се тълкува работата на подсъзнанието му;
- пътни дневници – например пътните бележки на М. Маджаров и Димитър Паничков за пътуването им до Божи гроб.

Тук е мястото да добавим още един вид:

- фалшифицираните дневници: През 1983 г. известното списание „Щерн“ обявява, че срещу 3 млн. долара се е сдобило с 60 тетрадки тайни дневници на Хитлер. Дори известният историк Хю Тревър-Ръпър, автор на изследването „Последните дни на

---

²² Любопитното е, че Юнгер е раняван 8 пъти по време на ПСВ (носител на Железен кръст първа степен и Pour le Mérite (нещо рядко за военен с чин лейтенант), а през ВСВ е на административна служба в Париж. Умира през 1998 г. на 102 години!

Хитлер“ (опровергаващо твърденията на Сталин и неговите подчинени, че Хитлер е жив и е избягал с помощта на американците в Латинска Америка) се подлъгва и ги обявява за автентични. По-късно изследване на хартията на тетрадките установява, че е произведена след ВСВ, а почеркът на Фюрера е фалшифициран от Конрад Куйау. За дневника на Ане Франк вече стана дума.

Може да се говори и за дневник – помощник в живота. Човек се справя със своите проблеми, като ги излага писмено и размишлява върху тях. Проблемите може да са и професионални. През последните години специализираната литература твърди, че личният дневник може да бъде ефективен инструмент за професионално обучение²³ или за развиването на сложни междудисциплинарни умения като дълбочинното обработване на информация²⁴.

Дневниците може да се разделят на още три големи групи:

1. Редовно водени в продължение на години с прекъсвания само от време на време (Динеков), заради заетост или пътувания. Авторът непрекъснато се стреми да запълни пропуските;
2. Редовно водени като вписванията са на промеждутъци от няколко дни, седмици, месеци дори години. (3.2.)

Независимо от своята форма дневниците са ценен източник на информация за личния и обществен живот на даден човек през съответната епоха (например дневниците на К. Христов, П. Динеков и Б. Делчев) и сами стават обект на изследване.

Кой, кога, къде, колко време и защо води дневник (или е водил) са важни социологически и културно исторически въпроси, които помагат за дешифрирането на феномена „водене на дневник“. Ето мнението на Кирил Христов по въпроса: „Обикновено се мисли, че дневник, писма може да пише всеки гимназист; че спомените са най-леката литература. Опитайте се, за да проверите така ли е.“²⁵

Дневниците на братя Гонкур оборват тезата, че воденето им е чисто лична работа – двамата рисуват картина на парижкото общество и видни интелектуалци от 1851 до 1896 г. Платно не по-малко впечатляващо от опусите на Балзак и Зола. Дневниците на

---

²³ **Korthagen, F.** *Reflection on reflection*. In: **Korthagen, Kessels, F., Koster, J., B. Lagerwerf, & T. Wubbels.** *Linking practice and theory: The pedagogy of realistic teacher education*. Mahwah, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, 2002, pp. 51–68.

²⁴ **Temple, C.** *Strategies for use accross the curriculum*. RWCT Project, Open Society Institute, N.Y, 2001.

²⁵ **Христов, Кирил.** *Затрупана София*. Спомени. Състав. Боян Ничев, Елка Константинова. София, Български писател, 1967, с. 10.

братята представляват разгърната панорама с продължения – всички, които общуват с тях, са включени в дневника.

У нас Кирил Христов плаши хората, че ще ги опише в своя дневник – също едно гигантско начинание. „Време и съвременници“ обхваща близо 30 годишен период, давайки пълнокръвна картина на културния и обществен живот, настроенята преди и след войните, опита за държавен преврат на земеделците през 1918 г., положението след неуспешния край на ПСВ, доброволното му изгнание в Прага. При един спор за безплатни билети за пътуване по БЦЖ на българските писатели, той плаши директора на железниците: „Цял треперещ и загубил чувство на мяра, аз се заканих на Морфов, че ще внеса и него в своя „обвинителен акт на нашата съвременност...“²⁶

В нашите научни среди и от там сред обществото битува мнението, че дневникът не може да се приеме за достоверен източник на информация, защото видите ли, авторът със сигурност е пристрастен. Ето едно характерно за подобно отношение разсъждение: „Дневникът е конструиран от преднамереността на автора си документ. Той е разкъсан между личностната и всеобщата на времето идентификация и това му дава право да отчлени два пласта във вътрешната си философия спрямо света – лична памет и история. Засичайки ги и омесвайки ги, повествованието обърква „сега“ с миналото, действителността със своята действителност, ту полага дистанция между себе си и описваното, ту описваното е плод на мигновено изживяване, регистрирано като кратка наброска.“²⁷ Определено това съждение влиза в противоречие с цитираното малко по-горе за жанра на личния дневник.

Разбира се, пълна безпристрастност няма и това важи също за пишещите история – никой, никога не е и не може да бъде напълно безпристрастен. Достатъчно е, водещият дневника (както и авторът на даден исторически труд) да не представя изкривено обективната истина. Тогава читателите ще могат сами да си съставят мнение за случилото се.

Една от целите на този труд е чрез сравнение на вписванията в дневниците на български автори да се докаже, че дневникът може да се приеме за обективен източник на информация, макар и пречупена през личното светоусещане на мемоариста. Преживяванията наистина са субективни, лични, но ако събитията са представени обективно могат да бъдат верифицирани. (3.3.)

---

²⁶ Пак там.

²⁷ Пак там, с. 19.

Изводи от трета глава:

Мотиви за водене на дневник: той е довереник и събеседник, огледало и съдия, утешител и склад за спомени, от който по-късно в момент на нужда може да се черпи.

Може и да е стремеж към изказване и преодоляване на самотата, опит за самопознание, желание да се оправдаеш и/или контролираш, опит да запазиш преживяното дори само като спомен – всичко това допринася за създаването и воденето на дневници. И още нещо: дневникът прави действителността по-поносима (Динеков и Делчев) и повишава в пъти стойността на нашия живот в нашите собствени очи.

Защо хората водят дневник? Отговорът е труден, защото мотивите са най-различни и често не са разбираеми от пръв поглед. Предметът не може да се обобщи.

Въпреки това може да се направи един груб анализ на мотивите за водене на дневник. Както вече споменахме, един от основните мотиви е навикът. След него идва желанието да се протоколира действителността, което от своя страна представлява силно желание за самоизява.

Според много изследователи съществуват три основни вида дневници:

- интимен (спонтанен) дневник – това е познатият ни днес дневник – личен, нецензуриран разказ близо по време на самите събития и с повече или по-малко редовни вписвания;
- спомени – безпристрастен разказ (може и хронологичен) за събития, които са отделени от времето на записване;
- регистър или опис – различни ежедневни или периодични описи: разходи/приходи, пътни бележки, описание на социални и културни прояви, прочетени книги, прекарани болести и любви, и т.н. Може да бъдат разделени и на още две големи групи: редовно водени и не толкова.

Четвърта глава. Дневниците в институциите на паметта.

В нея са разгледани дневниците в библиотечни и архивни колекции – начини на придобиване, електронен достъп (4.1) и необичайните институции на паметта като места за събиране, обработване и популяризиране на „записки от ежедневния живот“ (4.2.)

Преди да стигнем до съхранението, осигуряването на достъп и издаването на личните дневници в съответната библиотека, ние трябва да се сдобием с тях. Мога да посоча

няколко от известните дневници, съхранявани в Българския исторически архив при Националната библиотека по начина на тяхното постъпване.

Дневникът на проф. Динеков идва в библиотеката като дарение от Стефана Стойкова, съпруга на неговия най-добър приятел и колега от университета проф. Стойко Стойков, който умира рано. Проф. Динеков води дневника си, пропускайки всичко лично – много рядко в него се говори за неща, свързани с него или семейството му. Писал е за бъдещето, за „досега с едно друго съзнание“, както казва Борис Делчев в своя дневник. Динеков прибира ученическите тетрадки (в които пише и по-късно препрочита и поправя на някои места, а на други изрязва листове или задрасква редове) в големи пликосе за писма с надписи „Да се отворят 10 години след смъртта ми.“ По-късно 10 е поправено на 15. След смъртта му неговата сестра предава тези пликосе на Стойкова, която по-късно ги дарява на НБКМ.

Неиздаваните спомени на К. Константинов, които той озаглавява „Път през годините“, том III, попадат в библиотеката по горе-долу същия начин. След смъртта му неговата сестра се обажда на Валери Петров, с когото К. Константинов дружи и си разменят книги на френски, а познава и неговия баща юриста проф. Несим Меворах, автор на първия вариант на закона за „народния съд“, да дойде да прибере неговия архив. По-късно В. Петров дарява на НБКМ неговия дневник. В тетрадката голям формат има много изрязани страници. Трудно е да се каже кой го е редактирал с ножицата.

Има и други начини библиотеките и архивите да се сдобиват с дневници и свидетелства от известни и неизвестни хора, засягащи дадена историческа епоха. Най-голямото начинание в това отношение е документалната хроника на германския писател Валтер Кемповски „Ехолотът. Един колективен дневник.“²⁸ Десетте тома, обхващащи периода 1941 – 1945 г., са изградени на принципа на колажа от фрагменти на дневници, писма, биографични материали, спомени и снимки. Освен дневниците на известни личности като Томас Ман, Ернст Юнгер, разкази на водещи националсоциалисти и политици от страна на съюзниците, колажът обхваща и множество непубликувани дневници, писма и свидетелства на войници, цивилни, борци от съпротивата, извършители и жертви на нацистките престъпления. Кемповски години наред ги събира в своя личен архив чрез обяви във вестниците или случайно

---

²⁸ **Kempowski**, Walter. Echolot. Barbarossa'41. Ein Kollektives Tagebuch. 1.I.1943–28.II.1943. Fuga Furiosa. Ein Kollektives Tagebuch. Winter 1945. Abgesang'45. Vol. 1–4. München, Knaus, 2002–2005.

намерени документи, изхвърлени при разчистване на мазета и тавани. У нас тази техника за събиране и съставяне на тритомника „Това е моето минало 1944 – 1989. Спомени, дневници, свидетелства“ използва Ивайло Знеполски. Той също издирва материалите чрез обяви и заплаща малка сума за попадналите в сборника материали.²⁹ Онези, които не са включени, се съхраняват в Института за изследване на близкото минало и могат да се ползват на място.

Електронен достъп до част от дневника на Петър Динеков има чрез архива на сп. „Библиотека“, където излиза като подлистник от брой 1/2013 г. на списанието до брой 4/2016 г. Достъпът до архива все още е безплатен. (4.1.)

Измислени са още начини за събиране на материали, създадени от неизвестни автори, каквито у нас за съжаление липсват, лишавайки ни от един по-различен поглед (може би по-точното е един поглед през очите на обикновения човек) към отминалото време и ежедневието на хората, които са го живели.

Такъв е Mass Observation Archive при Съсекския университет. Мотото му е: „Записваме ежедневието във Великобритания.“ Това е специализиран архив за материали, описващи ежедневието на острова.

Състои се от материали, създадени от първоначалната организация за социални проучвания „Масово наблюдение“ (действаща от 1937 до началото на 1950-те) и по-нови материали, събирани без прекъсване от 1981 г. до ден днешен. Архивът на масовото наблюдение е благотворителен доверителен фонд под грижите на Съсекския университет. Съхранява се в The Keep (отделна постройка) като част от специалните колекции на Съсекския университет. The Keep е център за архиви на световно равнище и осигурява достъп до всички сбирки на East Sussex Record Office (Архивите на Източен Съсекс); краеведските сбирки на Royal Pavilion & Museums и специалните сбирки на Съсекския университет, които се ползват с международна известност.

Съчетанието на тези сбирки постига синергии, а това, че се намират под един покрив предоставя на интересуващите се подробни материали за историята на района в течение на 900 години. Тези архиви документират живота на отделни люде, места и

---

²⁹ Устна история на комунизма в България (1944–1989) [онлайн]. [Прегледано 21.XI.2018] Достъпно от: <http://minaloto.bg/%d1%80%d0%b5%d0%b7%d1%83%d0%bb%d1%82%d0%b0%d1%82%d0%b8-%d0%be%d1%82-%d0%ba%d0%be%d0%bd%d0%ba%d1%83%d1%80%d1%81%d0%b0-%d1%82%d0%be%d0%b2%d0%b0-%d0%b5-%d0%bc%d0%be%d0%b5%d1%82%d0%be-%d0%bc%d0%b8%d0%bd-2/>

събития от цялата страна и чужбина. Те включват писмени материали, карти, планове, щампи, рисунки, фотографии и филми, устни истории и цифрови и електронни записи. Съществуващият архив е резултат от работата на организацията за социални проучвания „Масово наблюдение“. Тя е основана през 1937 г. от група хора, с цел да създадат „антропология на самите нас“. Наемат екип от наблюдатели и група доброволни писачи, за да изучават всекидневния живот на обикновените хора в Британия. Първоначалната работа продължава до 1950-те години.

Проектът оживява на страниците на сп. *New Statesman* на 30.I.1937. Писмото е подписано от трима талантиливи по различен начин млади мъже: Том Харисън (антрополог и орнитолог), Хъмфри Дженингс (художник и кинорежисьор) и Чарлз Мадж (поет и журналист във в. *Daily Mail*). Срещата на тези мъже е плод на случайност. По-рано през годината на една и съща страница на списанието излиза стихотворение на Харисън и писмо от Мадж и Дженингс, в което те апелират за създаване на национална група от доброволци, които ще отговарят редовно на въпросници по различни теми. Харисън, който също изучава британците по това време, се свързва с другите двама.

Скоро двата проекта са обединени, за да създадат една „антропология на нас самите“ – изучаване на ежедневието на обикновените британци.

Харисън и неговият екип от наблюдатели продължават изучаването на живота на хората от Болтън, известно като проект *Worktown*, а Мадж остава в Лондон, за да организира панел от доброволци. В Болтън екипът се включва в поредица публични дейности: срещи, религиозни празници, спорт и забавления на улицата и на работното място, и записват поведението на хората и техните разговори колкото може по-подробно. Материалът, който те произвеждат, представлява разнообразен документален отчет за живота в Британия. Националният панел от водещи дневници е съставен от хора от цяла Британия, които си водят дневник или отговарят на редовни въпросници с отворени въпроси, които им изпраща екипът от лондонския офис.

Макар след известно време Дженингс и Мадж продължават нататък, „Масовото наблюдение“ работи и през ВСВ чак до началото на 1950-те години, като издава поредица книги за своето проучване, както и хиляди отчети. Постепенно акцентът се измества от социалните проблеми към потребителското поведение. През 1949 г. „Масово наблюдение“ се регистрира като компания с ограничена отговорност.

През 1970 архивът на проекта попада в Съсекския университет и е отворен като обществен ресурс за исторически проучвания. През 1981 г. архивът съживява

оригиналната идея на проекта за „Масово наблюдение“. Чрез пресата, радиото и телевизията са набрани нови доброволци писачи или кореспонденти на проекта от цяла Британия. (4.2)

Изводи от четвърта глава:

Разгледан е Mass Observation Archive при Съсекския университет, чието мото е: „Записваме ежедневието във Великобритания.“ Това е специализиран архив за материали, описващи ежедневието на острова.

Състои се от материали, създадени от първоначалната организация за социални проучвания „Масово наблюдение“ (действаща от 1937 до началото на 1950-те) и по-нови материали, събирани без прекъсване от 1981 г. до ден днешен. Архивът на масовото наблюдение е благотворителен доверителен фонд под грижите на Съсекския университет.

Този проект би могъл да послужи за модел на подобна акция и в България – за съжаление пропуснати са годините на прехода – щеше да се получи интересен архив от извори за това бурно и объркано време.

Петта глава. Личните дневници в България

В нея са разгледани политическите дневници (5.1), дневникът в България като свидетелство и/или критика на действителността. Направен анализ на политическите дневници на Петър Динев и Борис Делчев (5.2) и как завършват дневниците на Константин Константинов, Борис Делчев и Петър Динев. (5.3.) Проучени са някои морално-етични проблеми при работа с дневници. (5.4.)

Мемоаристите са хора уверени, че на стари години ще искат да си припомнят отминали събития и своите променящи се настроения. Те пишат за своето бъдещо „аз“. Те събират и складират, внимават да не изпуснат някоя минала им мисъл. Други пък очевидно искат да нарисуват своя собствен портрет за идните поколения. Докато пишат, те съзнават очите на бъдещите поколения, които ще прелистват страниците на техния житейски протокол, въпреки че са го крили от своите съвременници. Обикновено, защото са на мнение, че бъдещите поколения ще знаят по-малко, ще са по-снизходителни и ще приемат автора за такъв, какъвто той сам се е смятал. Или защото са живели в диктатура, когато проявата на свободомислие е опасно за живота.

В тази връзка трябва да се отбележи, че е невъзможно да пишеш, без да си представиш читател, така да се каже в другия край, независимо колко далеч е той – сам на стари

години, приятел, обществото или далечното потомство. Някои автори на дневници си задават този въпрос – за кого пишат? Едни смятат, че го правят за самите себе си, без да съзнават, че го правят за най-суровия критик – собствения „аз“. Други пишат за някой от семейството, трети за обществеността. Обаче мнозинството оставя този въпрос без отговор или изобщо не си го задават.

Живеещите под диктатура, водят своите дневници, за да защитят личната свобода, т.е. онова, което не може да се обобщести, защото мислят със собствените си глави и като жертви, преживяват тежко смачкването на индивидуализма от кресливите и агресивни партийци. Тези хора трябва да крият себе си и критиката на „обществената среда“, както я нарича П. Динев. Да пишеш открито носи облекчение – спомнете си народната приказка за цар Траян с магарешките уши. Дневникът успешно изпълнява ролята на черната яма.

Отразената честно в дневниците действителност, кара хората живеещи в „народна“ или „съветска“ демокрация да крият записките си като нещо откраднато. Това също означава, както впрочем се видя нагледно, че системата е не само изгнила, но и неморална, и рано или късно ще рухне. Дали след 45 или след 75 години – няма значение. Важното е, че е осъдена от логиката на живота.

Пример за подобен дневник, воден по времето на националсоциалистическата диктатура, в която се критикува не само режима, но и германския народ като цяло, е дневникът на Теодор Хекер, философ на културата, „Дневни и нощни записки“³⁰. Теодор Хекер води своите „Дневни и нощни записки“, след като националсоциалистическата власт му забранява да публикува. Записките на Хекер през последните шест години от неговия живот съдържат афоризми, културно-философски бележки, философски и религиозни разсъждения, мисли, медитации, молитви както и бележки и сатири за един свят, в който „под божия поглед злото е на власт“, както казва на едно място. Друг такъв дневник от времето на националсоциализма е този на поета Феликс Хартлауб, воден главната квартира на Фюрера, където поетът служи като ефрейтор и историк, и (каква ирония на съдбата) участва във воденето на военния дневник на Третия райх.

Подобен е и дневникът на журналиста-евреин от Любек Фриц Солмиц. През септември 1933 г. след физически мъчения човекът е вкаран в концлагера Фулсбютел край

---

³⁰ **Haecker**, Theodor. Tag- und Nachtbücher 1939–1945. Mit einem Vorwort herausgegeben von H. Wild. Kösel Verlag, München, 1947.

Хамбург. Там мъченията продължават и Солмиц умира от „самоубийство“. Комендантът на лагера есесовския полицаи Вили Дузеншън е обвинен 30 години по-късно за убийството му благодарение на умело скрити дневникови записки върху хартия за цигари в джобния часовник на Солмиц. След смъртта му вещите на покойника са предадени на вдовицата. По случайност тя отваря задния капак на часовника и ги открива. През 1959 г. ги предава на Централната служба за разкриване престъпленията на нацизма в Лудвигсбург и през 1962 г. започва процес срещу Вили Дузеншън. При рухването на Третия райх мнозина последват примера на Фюрера и се самоубиват семейно: най-яркият пример в това отношение е семейство Йозеф и Магда Гьобелс, което отравя собствените си 6 деца и след това нарежда на охраната да ги разстреля в гръб.

Друг пример е заместник кметът на Лайпциг, доктор Лисо, който се самоубива на 13.04.1945 в своя кабинет заедно с жена си и дъщеря си.³¹ Автор на снимките, запечатали завинаги случилото се, е известната военна фотографка Маргарет Бърк-Уайт. (5.1.)

Анализът на дневниците на П. Динев и Б. Делчев ни позволява да установим, че те са политически и едновременно се явяват свидетелство и критика на действителността. От Марияна Фъркова, съставителката на томчето с дневникови записи на Б. Далчев научих, че авторът е криел дневника си (най-вероятно вече готовите записи) у Иван Сарандев. За разлика от П. Динев Делчев води дневника и през месеците след преврата, но дума не споменава за убийствата без съд и присъда. Пак според М. Фъркова причината е, че като правоверен комунист, смята всичко това за правилно и че така трябва да бъде.

Както сам признава Б. Делчев на 14.01.1968:

„[...]

„Съобщение от Москва за процеса срещу А. Гинзбург, Ю. Галансков, А. Доброволски.³² Главният обвиняем (Гинзбург) осъден по-малко от Галансков. Мой

---

³¹ **Bourke-White**, Margaret. *Leipzig suicides*. [online] [Viewed 27.07.2019]. Available from: <https://artsandculture.google.com/asset/leipzig-suicides/5gEsF89VYV7u0Q>

³² Поредната порция дисиденти съдени за събиране на материали по процеса срещу Андрей Синявски и Юлий Даниел – двамата са писатели, които са дали свои произведения да бъдат публикувани на Запад, което е анатема за съветските власти.

коментар по въпроса. И във връзка с този процес ще кажа: лъган съм, станах скептик, вземам всичко под резерва. Така греша по-малко.“³³

[...]

Затова през 1977 без особено учудване или потрес записва разказа на Иван Богданов (баща на Богдан Богданов) за арестуването и смъртта на Р. Алексиев:

„Петък, 8.IV.

[...]

На маса в кафене „Кристал“ Ив. Богданов разказва за арестуването и смъртта на Райко Алексиев. Цялата отговорност носел Крум Кюлявков. Алексиев бил задържан (лично от палача на БКП Лев Главинчев в сладкарница „Цар Освободител“) и изтезаван по негово нареждане. Смъртта последвала от изтезанията. Не само това – Кюлявков бил си присвоил и част от неговата покъщнина, главно някои скъпи мебели. Богданов обяснява всичко с лична неприязън: уж Кюлявков бил сътрудник на „Щурец“, но покъсно (всичко по време на войната) достъпът до вестника му бил прекъснат.

Намесих се и казах това, което знам като съвременник и очевидец.

В първите седмици след Девети септември жилището на Райко Алексиев – един луксозен апартамент във високо здание на „Готвалд“ и бул. „Руски“ – беше превърнато в редакция на вестник „Стършел“. Ходил съм там веднъж или два пъти, но всичко си беше на мястото, поне в спалните, включително и детските играчки. А що се отнася до сътрудничеството в „Щурец“, не ми изглежда възможно: не мога да съчетаю Кюлявков и насоката на този вестник.

Богданов наблегна още веднъж, че Кюлявков бил задигнал уникална и ценна покъщнина, а не каквото и да било. А сътрудничеството в „Щурец“, за което бил сигурен, ставало под псевдоним и само до едно време.

От себе си добавям следното.

След Девети септември Кюлявков заемаше важна служба в Дирекция на милицията и той ръководеше сектора, който се занимаваше с артистичната интелигенция. Така че мерките срещу Райко Алексиев са били негово дело (в паметта ми има и следи от някакви признания в тази насока). Но дали изтезанията са станали по негово нареждане, или машината се е завъртяла от други сили – това не мога да кажа.

Възползуван от властта, която имаше, Кюлявков си намери обширно жилище на ул. „Славянска“ и тръгна да търси мебели и покъщнина, без да робува на скрупули. Това

---

³³ Делчев, Борис. *Дневник*. Състав. М. Фъркова. София, Нар. култура, с. 110

ставаше донякъде пред моите очи. Така че, изглежда ми повече от вероятно да е присвоил и мебели на Райко Алексиев.“³⁴

[...]

Забележителен текст, защото показва, че Делчев наистина е „прогледнал“ и приема спокойно всеизвестното (София е малка и решението на Кюлявков да се разхожда с палтото на убития и ограбен Р. Алексиев само потвърждава слуховете.), включително „намирането“ на обширното жилище – вероятно присвоено от изселени „врагове на народа“. Изминалото време безпощадно погубва емоцията. Спорно е дали може да се говори за пълна достоверност, когато се описват подбудите или се тълкуват последиците от историческите събития. Обаче истината трябва да се търси и събира частица по частица, да се подреждат те като пъзел, за да не може тя да бъде крията зад фалшиви паравани като „няма доказателства“ или „неизвестни извършители“. Известни са, дори поименно, ако не всички, то организацията и хората, които заповядват извършването на тези не по-малко гнусни от нацистките деяния. И това не трябва да бъде забравяно, а дневниците да бъдат отхвърляни с лека ръка, защото видите ли, случилото се е пречупено през призмата на личното и какви ли не още увъртания. С този запис Б. Делчев свидетелства за откриването на убиеца на Райко Алексиев и вече никой не може да пледира, че нямало доказателства. Всъщност и сам Б. Делчев говори за свидетелстване в следния запис:

„Понеделник, 21.ІІІ.

От един сътрудник на телевизията, който прави предавания за нередностите, научих невероятни неща: корупция, беззакония и разхищения на обществени блага в небивали и нечувани размери. Органите на властта не само не ги преследват, а ги търпят, дори понякога, когато са замесени в тях хора от „видни семейства“, мълчаливо ги покровителствуват. А властниците говорят за ред и социалистическа законност!

Можех да направя само едно нещо: подкрепен от Александър Миланов, който присъстваше на разговора, внуших на човека, че трябва да записва по-важните факти – длъжни сме да **свидетелствуваме** пред бъдещето.“³⁵

Петър Диневков подхожда по-радикално: първите вписвания прави през 1933, докато е на специализация във Вършава, и те продължават до 1937. Обаче това са по-скоро есета, а не дневникови записи. След голяма празнина започва отново да води дневник

---

³⁴ Пак там.

³⁵ Делчев, Борис. *Дневник*. Съст. Марияна Фъркова. София, Народна култура, 1995, с. 315.

през 1958 – след 21-годишно прекъсване, без дума да спомене през 1958, защо отново започва да си води бележки за случващото се и заобикалящата го действителност на т. нар. „народна демокрация“. Връщането става трудно – първият запис след 1937 е от 15 юли 1958 г., описващ посещение при Дора Габе и разговора с нея под формата на анкета. А следващият запис е чак от 9 март 1962 г. след което вписванията вече стават редовни, ако не всеки ден, то наваксва след това, когато му остане време или се върне от някое пътуване. Интересното е, че води дневника си и в чужбина, и често вече в София го дописва със случилото се там, ако не е имал време да го направи късно вечерта в хотелската стая.

Анкетата е интересна и с това, че ни разкрива подхода на анкетъора, чрез въпросите, които той си е нахвърлял и задава. Дискретно е показана и дребнавата докачливост на Д. Габе, че била пренебрегната, още повече от младата и както тя със сигурност знае близка и харесвана от П. Динев поетеса и жена.

Не по-малко забавно е да се констатира, че Кирил Христов съвсем не е бил прав за половия глад на българина или поне що се отнася до литературния му елит.

И така, началото е сложено и П. Динев започва отново да води дневник, присъединявайки се към свидетелстването на Б. Делчев.

Политическият дневник, това ще рече записки, които са не толкова лични размисли, а опис на политически събития или разказ за политически личности и той не прилича твърде на интимен дневник. Ако такъв дневник иска да е истински, той трябва повече да разкрива, а не само да описва. Често в такъв дневник виждаме една показна съдържаност, една изкуствена дискретност, която по-късно заради любовта към истината на автора преминава в частна недискретност. След смъртта на автора, ако дневникът бъде публикуван, тя става публично достояние.

Политическият дневник показва, че духът не зависи само и единствено от обществено-икономическите условия, както твърдеше марксизмът-ленинизмът. Напротив – свободното съмосъзнание променя и икономическите движещи сили на своето време. В истинския политически дневник виждаме нужната дистанция спрямо рекламираните политически идеи, които са само надстройка на обществено-икономическия фундамент. В него се усеща (или би трябвало да се усеща) отвращение към наложения партиен начин на мислене: например, *социализъм с китайски особености*, какъвто рекламира Си Дзинпин, след като си гласува неограничен във времето мандат. Помня, че след дворцовия преврат на 10.XI.1989 г. Ал. Лилев започна активно да рекламира китайския модел...

Пред белите листа авторът на дневник се чувства свободен, макар че сигурно изпитва страх от своите съграждани и т. нар. куки сред тях. (Тук искам да напомня, че разглеждаме въпроса от гледната точка на живеещите в тоталитарни общества.) Могъществото му като критик скоро се превръща в жизненоважно преживяване. Изгражда се едно протестно отношение, което не обръща внимание на дребнавото. Авторите се стремят да правят исторически обобщения, да разголят хора, класи, нации – изобщо всичко, до което могат да се докоснат, за да намерят истината. В периода 1944 – 1989 г. се водят предимно политически дневници или ако го формулираме по друг начин: значимите автори през този период водят политически дневници. Разбира се, поради същността на тези хора, те не са чисто политически, а може да се каже културно политически, защото културата в „народната демокрация“ или ако щете в епохата на „зрелия социализъм“ е част от политическата надстройка и служи за идеологическото подковаване на населението. Да си припомним Сталиновото „инженери на човешката душа“...

За разлика от България в Германия по време на националсоциализма мнозина от авторите на дневници стигат до самоубийство заради непоносимост към обкръжаващите ги обществени условия. (За България не разполагаме с данни, защото малцина са дръзвали да водят открит диалог със себе си и да свидетелстват за мерзките времена, в които им се налага да живеят. Единствените двама големи български мемоаристи, които са ни известни, позволили си да говорят пределно откровено за Живковска България и нейния политически и културен „елит“ са Борис Делчев и Петър Динеков. Като първият не е долюбвал колегата си, наричайки го „удобен човек“ за режима. Вероятно заради неговите качества на „безпартиен комунист“, което позволява на режима да го използва като рекламна табела. Малко по-нататък самият П. Динеков говори за своето отношение към комунистите. Интересното е, че Динеков не отбелязва с нито една дума смъртта на Б. Делчев през 1987 г. или поне аз не успях да открия в дневниците такава.

1953 – 1956 – Берлинското въстание, априлския пленум в България;

1968 – 1973 – окупацията на Чехословакия, за да се спре появата на „социализма с човешко лице“; вълненията в Полша;

1980 – 1981 – появата на първия свободен профсъюз „Солидарност“, въвеждане на военно положение;

1981 – 1983 – военно положение в Полша;

1987 – начало на Перестройката в СССР;

1983 – 1989 – отмяна на военното положение в Полша и разпад на „народните демокрации“;

1989 – 1991 – рухването на комунистическите диктатури в Централна и Източна Европа и разпадането на СССР.

Това са вежите, важните дати, които определят живота на хората в „освободените“ по време на ВСВ от СССР територии на държавите от Централна и Източна Европа. Те очертават границите на 45-годишната комунистическа диктатура в Европа, която за някои от тях свърши с падането на Берлинската стена на 9 ноември 1989 г. и Нежната революция в Прага (16 ноември 1989), а в други като България и Македония, например, преходът още продължава и сякаш никога няма да свърши. (Макар Красен Станчев например да твърди, че преходът е свършил през 1999 г.³⁶) Ние ще разгледаме записите, водени от нашите главни протагонисти през тези важни години за развитието на Европа и света като цяло.

За ненаписаните си спомени акад. Динеков разсъждава в дневников запис направен в Нитра, Словакия, на 15 май 1985 г., сряда.³⁷

„Вече няма време да напиша спомените, за да бъдат възкресени всички интересни хора, с които съм се срещал. Ще останат само бележките в тези тетрадки. След мен за 10 –15 години ще потънат в архивите, за да съберат праха на забравата. Може би по-късно някой ще се заинтересува от тях, ще извлече по-интересните страници и ще ги направи достъпни за читателите. Мисля за тези бъдещи читатели и за тях пиша – може би нашият съвременен свят ще придобие за тях някаква екзотика. Само съжалявам, че много късно започнах тези бележки. В тях няма да има спомена за студентството в Софийския университет, за редакцията на „Литературен глас“, за впечатленията в Полша в продължение на две години (от Варшава се върнах точно преди 50 години в края на август 1935 год.), за „златорожците“, за двете пловдивски учителски години, за началото на преподавателската работа в университета, за тревогите и вълненията през войната, за първите години след 9 септември, за шестте години секретарство в писателския съюз и срещите с чужди писатели. Загубеното време, по чиито следи вече е трудно да се тръгне.“

---

³⁶ Станчев, Красен. *Невидимият успех. Последните тридесет години като златен век, неосмислен в България*. [онлайн] [Прегледан 18.XI.2019]. Достъпен от: <https://www.svobodnaevropa.bg/a/30239980.html> .

³⁷ НБКМ БИА, ф. 904, а.е. 221, л. 17.

Тематичният обхват на дневниците му е много широк. От места – София, различни провинциални градове, Букурещ, Варшава, Москва и Ленинград, градове във ФРГ и Франция; през хора – учени и писатели като К. Калчев, Ем. Станев, Й. Радичков, Блага Димитрова и Й. Василев; функционери на БКП като Т.Ж., П. Зарев и др., главорези като Лев Главинчев, членове на номенклатурата на ЦК на БКП като Станко Тодоров, Александър Лилов и техните съпруги; литературни началници като Г. Джагаров и Любомир Левчев; „класици на българската литература“ като Г. Караславов и Ст. Ц. Даскалов и Камен Калчев; университетски преподаватели и чуждестранни колеги; улици, книжарници, ресторанти като Клуба на журналистите и Руския клуб (по едно време известен като ресторант „Крим“, който вече не съществува); сладкарници като „Спортна среща“, „Пролет“ и „Кристал“; до различни събития в културния живот като представления, концерти, рецитали, изложби и т.н.

Интересно би било върху основа на предметите засегнати в дневника да се направи онлайн енциклопедия, включително с темите „координирани“ от социалистическите страни преди и по време на различни конгреси и други важни въпроси, обсъждани от П. Динеков на страниците на дневника: например неговите и чужди творчески планове (на Е. Станев и Б. Димитрова), както и много други подробности от тогавашната действителност. Едно много интересно и тъжно четиво е описанието на смъртта на Йордан Йовков през 1937 г., с когото П. Динеков е близък и след смъртта му продължава да поддържа връзка с неговото семейство.

Ето един приблизителен обхват по рубрики, ако някога се намери кой да направи един сайт за дневниците на професор Динеков (по подобие на този направен за Семюъл Пийпс, който предлага и възможност да се абонираш и да получаваш записи в дневника от текущия ден на месеца на своя имейл адрес.)

От „Литература и изкуство“ с подрубрики:

– литература;). Рубриците се спират на всички предмети, засегнати от проф. П. Динеков. (

– забавления;

– театрални представления;

– концерти;

– прочетени книги;

– статии във вестници и списания;

До:

– заведения в страната и чужбина:

Клуб на журналистите, Руски клуб („Крим“), ресторанта на СБП, сладкарница „Варшава“, „Кристал“, „Пролет“, „Спортна среща“, станцията на СБП във Варна.

– правителство и закони;

– клюки;

– назначения и уволнения в областта на културата.

Места:

– София:

– редовните разходки край канала с К. Калчев или Е. Станев.

– други места в България.

– градове в чужбина:

Варшава, Берлин, Прага, Париж, Лондон, Страсбург, Стокхолм, Копенхаген и др.

– много интересни са отчетите за участия в различни конгреси и битките с „идеологическите врагове“ в странство, както и координирането със съветските и други учени от „братските“ страни;

Разбира се, това е непълен списък, защото целта ни тук не е да разгледаме структурата и тематичния обхват на неговите дневници.

а.е. 255, л. 22

„Среща с Елена Михайловска в „Спортна среща“. Дойде кисела, нервна. В такива случаи е нетърпелива, капризна, отива си неочаквано. Разбрах на какво се дължи напрежението – усложненията около Комитета за Русе – тя се бе подписала в списъка, поддала се на общия ентузиазъм. А работите се развиват така, че може да има неприятни последици. Почнали са да викат и разследват партийните членове в телевизията, радиото, редакциите, уволнили режисьора на документалния филм за Русе. Нервно държане на Л. Павлов – карал се за някакви предавания. Този кротък и приветлив човек не може вече да се владее, още повече ще се разболе. Партийните организации на творческите съюзи и на научните институти се викат на закрити партийни събрания – ще им се чете някакво важно партийно решение. Влошавало се положението на Светлин Русев, член на Централния комитет. Ясно е, че Елена е уплашена. В понеделник ще отиде в почивния дом на кинодейците да поработи; тя ми говореше за това отиване още миналата седмица, но вероятно при сегашното напрежение иска да се отдалечи от София.“

[...]

а.е. 255, л. 27

„София, 21.IV.1988, четвъртък

Градът е пълен със слухове и коментари на онова, което става през тази седмица – навсякъде закрити партийни заседания, в които се четат документи и решения на ЦК. В тях се говори за опасността от антипартийни прояви (в различните страни се изразяват по различен начин: в Съв. съюз националният въпрос, у нас – екологията.) Критика на дейността на Ст. Михайлов (секретар по идеологията), справка за Светлин Русев (т.е. за прегрешенията, в които го обвиняват). Разговори за освободени главни редактори, за изключвания от партията, за забрани за участие в радиото и телевизията (между тях са Кр. Горанов, Николай Генчев, Ж. Желев и др.) Г. Мишев е изключен от партията; мотивите – заплашвал добрите отношения между България и Румъния. И т.н.

Смутно, неясно време – не само у нас; трудности в Унгария, Чехословакия, Съв. съюз (не само националният въпрос, но и сериозно противопоставяне срещу реформите на Горбачов. Никой не знае какво ще става по-нататък. Ясно е едно – България е отново на опашката – страх от промени, упорит натиск върху интелигенцията, мрачна картина за духовния живот.[...]“

а.е. 265, л. 8

[...]

„В понеделник в 6 ч. отидох у Блага. Не бях ѝ се обаждал тези дни и тя не беше ми се обаждала – ясно защо. Но Елена ми позвъня – уговарила се с нея да отидем у тях; Блага я помолила да ми съобщи. Блага бе много любезна, Данчо – също, но нито дума за последната кратка среща у нас. Да се води по-продължителен разговор невъзможно – постоянно звъни телефонът. Разказа ни, че е била при Левчев във връзка с гладната стачка на Петър Манолов в Пловдив. Левчев я приел добре; съобщил ѝ, че е уредил книгата на Манолов, взети при обиска на милицията, ще му бъдат върнати; ще бъдат задържани само ако има неща с политически характер (напр. позиви). Нещо повече, комисия от трима души – Вал. Петров, Радой Ралин (те са сега в Хисаря) и един от пловдивските писатели – са определени да прегледат книгата и да решат какво да се върне на Манолов. Блага е доволна, но не знае какво е станало. Ако прегледът се забави, Манолов ще продължи стачката – и опасността за живота му остава. Пред нас телефонира в Хисаря; разговаря с Валери и Радой – те не знаят нищо за тази комисия. Ново безпокойство.

Наблюдавах Блага. Всичката ѝ енергия е заета с дискуссионния клуб и пловдивския Комитет за човешки права. Нищо друго не я занимава. Пише ли или не?

[...]

л. 10

„Радичков много недоволен от Левчев. На заседание на бюрото на Писателския съюз, направил на Йордан строга и остра забележка, че се е съгласил да отиде на закуска при Митеран и по този начин се е присъединил към „резидентите“. Остра реакция на Йордан. След два дни Левчев му се обажда по телефона да се извини: „Бате Данчо, падам на колене пред теб... Заблудил съм се...“ Това е Левчев – въртележка. Според Светлин готвели го за първи зам.-председател на Комитета за култура. Това казал младия Ж., който след конгреса щял да стане председател на комитета.“

Започва вече раждането на опозицията и хора като Блага Димитрова и Йордан Василев се от основните двигатели.

Забележителен документ е записът за обвиненията срещу Радичков, които не се нуждаят от коментар. Ако не беше дневникът на П. Динев, никога нямаше да станем свидетели на това Левчево падение. Впрочем такива са всички партийци за келепира. И още нещо – младият Ж. е Владимир Живков, когото след смъртта на Людмила диктаторът се опитваше да намърда за наследник. Слава богу, не му се получи.

а.е 275, л. 12

„София, 5.XI.1989, неделя

Тази вечер дойдоха у дома Блага и Данчо – техният телевизор не приема добре съветската програма, в която днес се предава сеансът на съветския лекар Кашпировски, лекуващ болести с далечно телевизионно внушение. Една изненада: Блага ми прочете едно писмо до Благовест Сендов във връзка с остър разговор, който вчера е водила с него на прием във френското посолство. Писмото е в защита на Радевски; Сендов прогнозира днешното негово държане, като припомня пораженията върху младежкото съзнание, направени след 9 септември от стихотворението му за партията (Води ме, партио, води ме“). Сега редица комунисти бързали да се откажат от миналото, да се приспособят към новите веяния, за да запазят положението и привилегиите си. Между тях била и Блага. Вероятно Сендов смята, че е член на партията. Получило се неприятно сблъскване с обиди. И сега Блага бърза да му отговори. Инцидентът е очевиден; не съм присъствал на него и не мога да съдя какво точно е станало. Но писмото е написано остро и с обидни изрази, дори в обръщението. Казах на Блага, че това трябва да бъде отстранено; трябва да се държи сметка и за положението на самия Сендов: пострадал след 9 септември, той не може да скрие огорчението си от някогашните партийни активисти, които сега в момента се опитват да се измъкнат...

[...]

Блага и Данчо са потънали изцяло в политиката. Големи оптимисти – едва ли не всичко ще рухне още утре, и техните съмишленици и приятели ще победят и ще ликуват. Пътят към новото е много труден, ще се мине през междинни реформи, много лични съдби ще се намесят в процесите; много голяма роля ще изиграят карьеристите; старите карьеристи лесно ще се превърнат в нови.

Все пак реших да им прочета откъси от моето интервю в търновския вестник „Борба“ (в приложението от 31 август т.г.). Добрите думи, които съм казал за Блага в един момент, когато отгоре я ругаят, им направиха впечатление.“

Фотография на действителността ни по това време – мислех, че само аз съм гледал Кашпировски. Разбира се, ако някой ме беше попитал направо дали го правя, щях да отрека. А се оказва, че и съвсем улегнали хора, част от нашия интелектуален елит, също са го гледали и очаквали да се случи „чудото“. Разбира се, чуваме и гласът на старото и патилото, ако мога да перифразирам поговорката. От една страна ентузиазираниите и искрено вярващите, че промяната ще стане от днес за утре, че на сутринта вече няма да има останали комунисти, но нещата не се развива така. Колко прав се оказа професорът, който предупреждава, че новото трудно ще си пробива път и че много стари карьеристи, ще сменят боята и ще се наредят сред победителите. Няма да давам примери, защото името им е легион! Аз лично също смятах, че с падането на Т.Ж. и премахването на Член 1 от конституцията, закриването на партийните организации по месторабота и след засрамването на комунистите, червената напаст просто ще изчезне, но не стана така. Оказа се, че „те пак са тук“...

София, 10.XI.1989, петък

Най-голямото събитие през последните години – Тодор Живков си подаде оставката; от днес не е генерален секретар на партията, не е член на политбюро, а скоро няма да бъде и председател на Държавния съвет. Всичко това бе огромна изненада, макар че отдавна се очакваше Живков да падне от власт.

В 12 ч. отидох в „Пролет“ – имах среща с Елена Михайловска. Тя закъсня, защото бе в университета – все още се бавеше формалната заповед за назначаването ѝ. Когато някъде към 1 ч. си тръгнахме, на съседната маса седна постоянният посетител на сладкарницата, някогашният посланик в Япония и веднага след него преводачът Мусаков. Дипломатът ме спря: „Една голяма новина – на започналия тази сутрин пленум Т. Живков си е подал оставката и на негово място за генерален секретар е избран Петър Младенов. Това научих в Съюза на активните борци против фашизма...“ Новината наистина бе голяма. Тръгнахме с Елена към университета и коментирахме.

Пред входа оживено разговарят Кирил Василев и Филип Панайотов. Да, вярно, Живков си е подал оставката. Панайотов е възмутен, разказва за последната среща на Живков с журналистите – говорил несвързано, минавал от предмет на предмет, смесвал нещата... К. Василев не може да скрие радостта си. Мисля, че той пръв каза: „Тиранинът падна!“ С Елена влизаме в двора – един висок момък я поздравява „Честито!“ и бързо отминава. Едва сме направили няколко крачки след вратата при пропуската, минава проф. Н. Беленски, изключен от партията и уволнен заедно с Никола Попов, и се провиква: „Държавен съд за престъпника Живков!“ Оживление, възбудени студенти. Елена тръгва към канцелариите. Дордето я чакам, край мен минава Васил Иванов (скоро наказван след бурното заседание на партийната организация миналата година) и ми показва един бял лист: „Предложение да изберем за ректор Никола Попов!“ Вече чух, че предложението за Илчо Димитров няма да мине – като министър бе подписал заповедта за уволнението на Н. Попов, Беленски и др.

Връщам се вкъщи; чака ме Делчо Тодоров от Етнографския институт (донесъл ми е две папки ръкописи на народни приказки; ще пиша рецензия). Съобщавам му новината. Нищо не знае. Казва: „Ще запомня този ден – че съм бил у вас.“ Обядвал в стола на ЦК с приятели; нищо не казали.

В 6 ч. радиото официално съобщи новината. Значи, истина! Обаждам се на Блага по телефона. Чула радиото, радостна: „Виждаш ли какво стана с Живков, падна.“ Казвам ѝ, че сега ще се обади на Радичков – „Поздрави го от мен и му кажи, че чакаме пиесата „Образ и подобие“. На телефона е Сузи. И тя е възбудена. След обяд новината им съобщил синът им Митко, но окончателно се уверили, като чули по радиото. Повиква на телефона Йордан. Помня какво ми каза преди няколко месеца или година за Живков: „Чудна работа – целият народ [чака] този човек да умре. Що не вземе да каже едно „чао“, че да се усмихнат всички...“ Сега Йордан ми говори за ужасното състояние, в което от години наред се намираме, за общата потиснатост, за убийствената застоялост и т.н. – една характеристика, която за съжаление не мога да запиша, но която е съвсем точна и казана с дълбоко човешко и гражданско вълнение. Казвам на Йордан думите на Блага за „Образ и подобие“. Трябва да се обади на съседа си (Дико Фучеджиев) да подготви премиера на пиесата...“

[...]

Вълнението на автора е направо осезаемо. Радостта също. Тези подробно изредени срещи, разменените думи – човек няма откъде другаде да ги научи и да усети нарастването на радостта с разсейването на съмненията, че диктаторът най-сетне е

свален от власт. Срам ме е, че не помня, къде бях в тази паметен. Най-вероятно на работа в Народната библиотека. Помня вечерта гледах „По света и у нас“ (или както шегобийците наричаха новинарската емисия „малко по света и повече у нас“) и съм запомнил лицето на диктатора с проблясващите дебели лупи на очилата му и полуотворената уста – изглеждаше уплашен и неадекватен, но после на ул. „Секвоя“ си беше съвсем добре. Дори успя да издиктува цял том спомени, изтъкани от лъжи. (5.2)

Дневниците на К. Константинов, Б. Делчев и П. Динеков завършват поради неочакваната смърт на авторите. Последният запис на К. Константинов гласи:

„30.IX.1965. Варна, Почивен дом на писателите

Последен ден от тазгодишното ни пребиваване тук. Пристигнахме на 16 т.м. със закъснение от пет дни поради диабета на Донка, който се прояви много остро. Продължихме и тук с анализи на кръв и пр., и дните изтекоха наистина, без да ги усетим. От друга страна, в Сливен ми готвят честване по случай 75-те ми години (дохождаха пратеници от Окр[ъжния] нар[оден] съвет, още като бяхме в София, получих около 20 телеграми от организации в града за 20 август – датата от стар стил на раждането ми и бе невъзможно да откажа, макар че никак не ми е приятно) за 2 или 3, или 4 октомври и трябваше да си приготвя словото. Затова не успях да продължа започнатото и прекъснатото миналата година.“³⁸

Писателят умира на 3.I.1970 г. в четири сутринта. Преди още да се обади на когото и да било, дори на лекар, за да установи смъртта му, Донка Константинова, неговата сестра, се обажда на Валери Петров и го моли да отиде у тях, за да прибере архива на брат ѝ. От този архив в БИА на Националната библиотека има една ученическа тетрадка голям формат с на места изрязани листове.

Борис Делчев за последен път пише в своя дневник през 1987 г.:

„Петък, 27.III.

Поради нередовност в пощата едвам днес научих, че стихотворенията на Спас Мантаров и моят текст за представяне са поместени във вчерашния брой на „Литературен фронт“ (13). Пръв ми се обади Станимир. „Ти пишеш за двама души“ – рече той. Отговорих, че е прав – за двама, а и за повече. Става дума за намеците: змийското доносничество, „летенето“ – голгота за всеки, който не се задоволява с практическото доволство и пр.

---

³⁸ **Константинов**, Константин. *Път през годините*. Неиздадени спомени. Т. 3. София, Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 2011, с. 150.

Бях в Съюза. Мнозина ме заговориха за случая, което показва, че е направил впечатление. Димитър Василев, който се занимава с поезията във вестника, ми каза, че стихотворенията на Мантаров са минали само заради моята бележка. И то толкова бърже, при нормално чакане с месеци. Явно е защо: властващите, повече от всеки път, имат нужда от хора (знае се защо), а аз не съм се появявал в „Литературен фронт“ трябва да има вече двадесет години. Създадо се е впечатление, че се приближавам към тях. Това се потвърждава от факта, единствен досега, че една от секретарките се приближава до мен и с предизвикателна усмивка (точният епитет е друг) ме покани да ги спохождам. Илюзиите са вечни и не са забранени.

Надвечер у Т. Боров по негово настояване. Помислих, че се е случило нещо много важно и отидох, макар да имах други ангажименти.“

Борис Делчев умира на 6.IV.1987 г.

Това е последният запис, който прави проф. Динеков преди смъртта си:

а.е. 297, л. 34

„София, 21.II.1992, петък

Прочетох вчера рецензията си на докторската дисертация на Лиляна Мавродинова. Завърших я с една фраза, която бе предназначена за залата: „Бих искал да изкажа радостта си, че Лиляна Мавродинова в своята дисертация продължава една голяма семейна научна традиция – традицията на своя дядо проф. Йорд. Иванов и на своите родители Вера Иванова-Мавродинова и Никола Мавродинов. Достойно продължение, което заслужава уважение.“

Между Л. Мавродинова и Елка Бакалова съществува дългогодишна вражда. Това бе и главната причина Л. Мавродинова да напусне Института по изкуствознание и да се прехвърли в центъра „Дуйчев“. Но вчера Елка постъпи много достойно – взе думата и подкрепи безусловно докторската дисертация на Л. Мавродинова. Рядко се срещат такива прояви у нас.

*

На обяд се срещнахме с Дойно Дойнов в „Спортна среща“. Разговор за политическото положение – напрегнато и опасно, за липсата на политическа търпимост, за държането на крайните реакционери Ал. Йорданов, Георги Марков, Луджев, Ст. Савов, Ст. Ганев и др. Страната върви към пропаст, а действуват настървени: главната им цел да запазят властта. Дойно е внимателен и честен наблюдател на събитията – обичам за слушам

разсъжденията му. Говорихме много за Левски. Борби около неговото име за партизански цели. Черквата отново повдига въпроса за Кръстьо – не бил предател. Преиздали една стара книжка на Кацев-Бурски в защита на Кръстьо; навремето научната критика (Д. Страшимиров) отрече дилетантските разсъждения на този автор. Смешното сега е, че СДС (дв[ижение]) чрез нахалния измамник Христофор [Събев], облякъл калугерски одежди, се опитва да използва личността на Левски да отслужва панихида, защото крайната му цел е неговата партия да овладее черквата и да командва...

Дойно се посъветва с мен за една статия за Левски, която ще публикува по случай 3 март (Освобождението).“

Петър Динеков умира на следващия ден – 22.II.1992, петък.

Когато разглеждаме морално-етичните проблеми при работата с дневници, на първо място е проблемът с качествата на текста и основната грижа да съставителят или редакторът е да направи всичко възможно да ги опази.

Друг етически въпрос е проблемът за подбора, ако се налага такъв – решението за публикация зависи от продаваемостта на текста – така че подборът се прави на основата на етически и практически решения – текстът да не загуби своята автентичност, но и да е продаваем.

Най-голямата заплаха при боравене с подобни текстове е съобразяването с нуждата от печалба.

Етически проблем съществува и при подбора на материали за публикуване – борбата между високото и ниското качество на текста.

Етически проблем е и колко дълбока проверка ще направи съставителят или редакторът за верността на разказаните факти.

Редактирането не е просто работа. Съставителят и редакторът поемат отговорност за доброто име, чувствата и разбира се, печалбата на автора или неговите наследници. Етически проблем е доколко редакторът или съставителят ще се заемат да подобрят авторския текст – например заради лошия език. Ако текстът се подложи на дълбока преработка, съществува опасност, авторът да спечели лаври, които не заслужава. Обаче и да се остави текстът суров също не върви. Значи трябва да се търси някакъв баланс.

Разбира се, гореказаното се отнася повече за издаването на комерсиална литература, не че дневниците не са интересни и не могат да имат търговски успех.

Етически проблем е и налагането на цензура по някакви причини включително поради личния вкус (пристрастия) на редактора или съставителя. (5.4.)

Изводи от пета глава:

В хрониката важното са събитията, а не възприятията на автора, но винаги в текстовете се откриват елементи, надхвърлящи чистото документиране на събитията: коментари, разсъждения, автобиографични бележки. В случая те нарастват по брой и маркират превръщането на чистата хроника в дневник. Това са вече т. нар. частни хроники, в които личният елемент се смесва със събития, които надхвърлят личния живот на автора: смесица от семейни новини и политически събития, наблюдения за времето, промени в стопанската обстановка, дори молитви и рецепти за лечение, лични преживявания, цени на продуктите и разбира се малко клюки като тази за Пенчо Твърдия хляб.

От проучените и представени свидетелства на двамата основни мемоаристи, разглеждани в дисертационния труд – П. Динеков и Б. Делчев, се вижда ясно обективното и честно отразяване на действителността, в която живеят. Кое и цел на водените от тях дневници. И двамата са уверени, че все някога техните бележки ще намерят читатели и тогава те ще заговорят на висок глас със следващите поколения.

III. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

Научни приноси с теоретичен характер:

1. Чрез анализ на публикациите в специализираната научна литература, систематизация и наблюдение е допълнена концепцията за жанра личен дневник като специфичен вид, граничещ с хрониката, пътеписа и епистоларния жанр, а също така е проследено произлизането му от приписките в ръкописната книжнина. От друга страна дневникът беше проучен чрез конкретни примери като специфичен информационен източник за времето (конкретна историческа действителност), близката обкръжаваща среда, а също за „аза”, което разкрива връзките му с автобиографията.
2. Бяха обобщени и систематизирани дефинициите на водещи изследователи за видовете лични дневници и техните особености, които бяха използвани при проучването на политическите дневници на П. Динеков и Б. Делчев.

Научни приноси с практико-приложен характер:

1. Изложеното до тук, е резултат на факта, че в нашата литература няма цялостно изследване на дневниците като литературен вид в европейски контекст, техния генезис у нас и развитието им – това определя и оригиналността на изследването, за което би могло да се каже, че е първо по своя род. То би могло да намери практическо приложение при работа с дневниците и мемоарите на съвременниците на прехода (и не само), улеснявайки оценката доколко събитията, за които съответният автор разказва, са изложени точно.

2. Беше доказано, че дневниците наистина могат да бъдат използвани за исторически извор, съвсем в съзвучие с тезата на Б. Делчев, че след падането на комунизма, историята ще се пише по дневници, а не по всекидневници. В личните дневници се съдържа уникална информация, чиято правдивост лесно може да бъде засечена, сравнявайки я с други източници. Особено в частта след 10 ноември 1989 г., за който период излязоха множество спомени на участници в събитията. Дневникът е документ с голяма доза достоверност, затова спокойно може да бъде използван като ключ към разчитане на духа и механизмите на цяло едно историческо време. Разбира се, има съпротива срещу това твърдение, но както вече веднъж беше отбелязано, причината е в идеологическото изкривяване на историографията у т. нар. „народни демокрации“, от чиито последствия още не сме се освободили. Затова гледаме на всеки и всичко с подозрение.

IV. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. **Георгиев, Асен.** Дневници на известни личности в библиотечни и архивни колекции. В: *ББИА онлайн*, 2017, № 6 (декември), с. 18–23.

Разширен и допълнен вариант **Също и в:** *Истини и лъжи за факти, новини и събития.* Сборник с доклади от международна научна конференция, 24–25 април 2018.

Т. 2. Русе, Регионална библиотека Любен Каравелов, 2018, с. 123–136.

2. **Георгиев, Асен.** Лични дневници в европейски библиотечни колекции. В: *Докторантски четения.* (Софийски университет), 2019, № 2, с. 197–207.

4. **Георгиев, Асен.** Личните дневници. В: *ББИА онлайн*, 2019, № 5 (октомври), с. 10–15.

5. **Георгиев, Асен.** Личният дневник – произход, хронология и типология. В: *ББИА онлайн*, 2018, № 5 (октомври), с. 30–33.

6. **Георгиев Асен.** Нетипични институции на паметта за съхраняване на лични дневници. В: *Ловеч в българското културно пространство /Ловчански сборник/.*

Сборник с доклади от научната конференция „Ловеч в българското културно пространство“, посветена на Ловеч и Ловчанско. Ловеч, 25–28 септември 2018. София, Университетско издателство Св. Климент Охридски, 2019, с. 150–157. (Книга – Информация – Общество; №1)

7. **Георгиев**, Асен. Пътните бележки и писмата като разновидност на личния дневник. В: *ББИА онлайн*, 2020, № 2 (май). Предстои да излезе.

Съставителска дейност

8. **Диневков**, Петър. *Дневници. 1933–1992*. Т. 1. 1933–1937; 1958–1966. Състав. Асен Георгиев. София, Национална библиотека Св. св. Кирил и Методий, 2015, 544 с. (Поредица Отминалото. Неизвестно за известните)

9. **Константинов**, Константин. *Път през годините. Неиздадени спомени*. Т. 3. Състав. Асен Георгиев. София, Национална библиотека Св. св. Кирил и Методий, 2011, 152 с. (Поредица Отминалото. Неизвестно за известните)

10. **Страшимиров**, Антон. *Без любов животът е една отвратителна безсъдържателност. Непознатият Антон Страшимиров*. Състав. Асен Георгиев. София, Национална библиотека Св. св. Кирил и Методий, 2015, 278 с. (Поредица Отминалото. Неизвестно за известните)